

Stockholms mångfald
av stadsbyggnads-
karaktärer visar hur
staden successivt har
utvecklats. Telefon-
plan i förgrunden.
I bakgrunden syns
Tranebergsbron som
förbinder Kungshol-
men och Bromma.

Stockholms stads- byggnadskarakterer

Stockholm har en byggd struktur där stadens tillväxt tydligt kan avläsas i olika stadsbyggnadskarakterer. Likt delar i en mosaik har de successivt lagts till varandra. De arkitektoniska uttrycken inom varje stadsbyggnadskarakter speglar olika skeden av stadens utveckling, samhällshistoriska perspektiv, politisk vilja och estetiska ideal.

Stadsbyggnadskaraktererna, som de beskrivs här, är en generalisering och sammanfattning av den byggda verklighetens långt större variationer. En stadsbyggnadskarakter kan innehålla flera olika bebyggelsetyper inom en i övrigt sammanhållen helhet.

Gamla stan från söder.
Tyska kyrkan centralt
i bilden och slottet i
överkanten.

Medeltida stad

Gamla stan och Riddarholmen

Planmönster och stadsrum

Den första bebyggelsen på holmarna där Mälaren möter Saltsjön uppstod troligtvis under 1100-talet. En befäst försvarsanläggning utvecklades och låga trähus byggdes innanför en ringmur som uppfördes under 1200-talets senare del längs nuvarande Prästgatans och Baggensgatans sträckningar i Gamla stan. På Riddarholmen byggdes vid denna tid även Gråbrödklostret och klosterkyrkan på den plats där Riddarholmskyrkan ligger idag. Redan tidigt efter att Stockholm grundades år 1252 fanns regler i den lokala stadslagen för hur byggandet skulle gå till. Däremot existerade troligen inte någon egentlig stadsplan.

Medeltidens gatumönster, som vi ser än idag, växte successivt fram innanför den äldsta stadsmuren. Genom naturlig landhöjning och utfyllnad växte holmen och stadsbebyggelsen utanför den ursprungliga strandlinjen. Smala gränder ledde ner till de många bryggorna vid vattnet. När staden växte byggdes en ny stadsmur längre ut under sent 1300-tal och under 1400-talet. Efter den stora branden 1625 återuppfördes bebyggelsen vid nygatorna i en ny struktur enligt stadens första rutnätsplan.

Gatumiljöernas intima skala kontrasterade mot de stora och öppna ytorna som omgav slottet och Riddarholmskyrkan. Runt Stadsholmen och Riddarholmen löpte hårdgjorda kajer som mötte det omgivande vattnet. De små fastigheterna skapade tillsammans med topografin ett varierat gaturum och ett karakteristiskt brutet taklandskap som än idag är synligt från många platser i staden.

Utsnitt av Gamla stan. Det medeltida gatunätet följer Stadsholmens topografi och stadsmurarna. Gränder leder ner till bryggor och kajer. Järnvägen, tunnelbanan och Centralbron bryter sambandet mellan Gamla stan och Riddarholmen.

■ Byggnad	Ⓒ Centrum	--- Fastighetsgräns
■ Offentlig eller publik verksamhet	Ⓔ Skola	— Spår ovan mark
■ Kvartersmark/ fastighet	Ⓙ Pendeltågs- eller järnvägsstation	— Spår under mark
■ Torg eller plats	Ⓣ Tunnelbanestation	— Höjdkurva
■ Park eller grönområde	Ⓛ Spårvägsstation	
■ Vattenyta		

Bebyggelsens typologier och utformning

Den ursprungliga bebyggelsen var till största delen av trä men av brand-skäl övergick man allt mer till tegel. I takt med Stockholms utveckling under stormaktstiden förtätades Stadsholmen successivt genom påbyggnader till dagens fyra till fem våningar. Även under den senare delen av 1800-talet förändrades den äldre bebyggelsen. Många vindar inreddes och butikerna i bottenvåningarna fick nya fasader. Som ett resultat av ett utökat behov av mindre butiks-, kontors- och restauranglokaler under 1900-talets senare decennier fortsatte byggnadernas botten- och källarvåningar att förändras.

Förändringarna genom historien har inneburit att bebyggelsen idag består av spår från olika tidsepoker och stilideal från medeltid fram till idag. Många byggnader i Gamla stan är från 1600-talet med höga gavlar, kalkputsade fasader och dekorationer av sten. De medeltida murarna finns i stor utsträckning bevarade bakom senare tiders fasader. Så gott som samtliga hus har rustats upp till modern standard och vindar har inretts till bostäder och kontor.

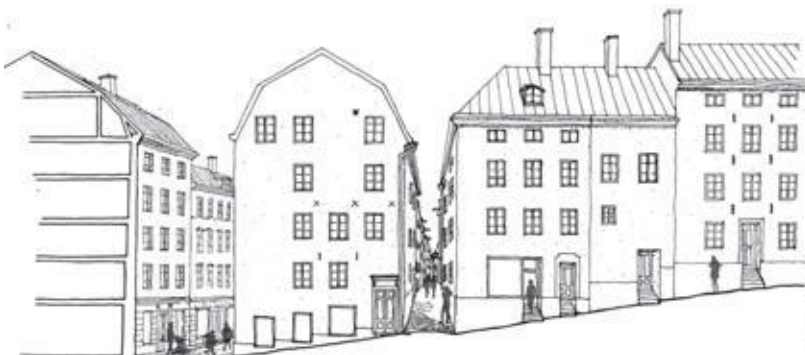
Utveckling och förändringar

Gamla stan omgärdas idag av kringfartsleder och parkeringar. De har byggts successivt för att avlasta de inre delarna av Gamla stan från biltrafik och för att koppla samman trafiken mellan Stockholms norra och södra delar. Det har medfört att kajerna runt Gamla stan domineras av trafiken och delvis är svårtillgängliga för gående. Centralbron tillsammans med tunnelbanebron påverkar den historiska miljön och skär av Gamla stan från Riddarholmen vilket minskar kontakten med Mälaren.

Gamla stan och Riddarholmen har stora vistelsevärden och tillhör Stockholms största och viktigaste besöksmål. De små butikerna, restaurangerna och caféerna i Gamla stan ligger tätt längs huvudstråken Västerlånggatan och Österlånggatan vilket bidrar till en levande stadsmiljö.

Riksintresse för kulturmiljövården

Gamla stan och Riddarholmen är utpekade värdekärnor inom riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården.

Stora delar av de ursprungliga låga husen byggdes successivt på vid 1800-talets slut och skapade de karakteristiska smala gaturummen.

Överst: Det uppbrutna och småskaliga taklandskapet är karakteristiskt för Gamla stan.

Ovan: Många äldre portar är bevarade i Gamla stan, ofta dekorerade med omfattningar i sandsten.

Höger: Skomakargatan med Stortorget och Storkyrkan i fön. De smala fasaderna med spår av byggnadsdelar från olika århundraden skapar ett variationsrikt gaturum. Slätputs i varma jordfärger dominerar som fasadmateriäl.

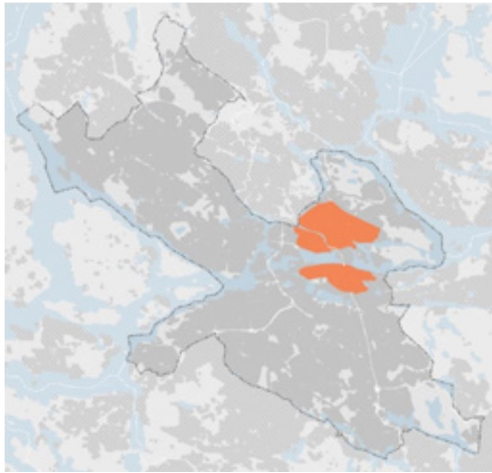

VÄGLEDNINGAR MEDELTIDA STAD

- De stora vistelsevärdena med läget vid Stockholms inlopp från Saltsjön, det medeltida gatunätet och de historiska byggnaderna ska tillvaratas och utvecklas.
 - Utblickar och siktlinjer samt bebyggelsefronter mot de öppna vattenrummen ska beaktas.
 - Det varierande och sammanhållna taklandskapet har stor betydelse för helheten. Takformer, material och kulör ska beaktas vid förändringar och underhåll. Möjligheten att ta upp nya takkupor och takfönster är begränsade.
 - De kalkputsade fasaderna, den mättade färgskalan och tidstypiska byggnadsdetaljer som fönster, entréportar och ornamentik är viktiga karaktärsbärande element. Dessa ska tillvaratas eller återskapas vid underhåll och renovering i så stor utsträckning som möjligt.
 - Åtgärder som behöver vidtas som ändrar byggnader, till exempel för att spara energi, säkerställa brandskydd eller tillgänglighetskrav, ska utformas så att det är förenligt med de särskilt höga kulturhistoriska värdena.
 - Värdefulla interiörer ska tillvaratas och vårdas så att de bibehåller sitt kulturhistoriska värde, till exempel spår av medeltida murverk och unika byggnadsdetaljer från 1600-, 1700- och 1800-talen.
-

Vasastan från
norr. Sankt
Matteus kyrka i
bildens mitt.

Stenstad

Vasastan, Norrmalm, Östermalm, Södermalm
och östra Kungsholmen

Planmönster och stadsrum

Bebyggelsen på malmarna har växt fram under flera århundraden vilket avspeglar sig i stenstadens rika mångfald av arkitektoniska uttryck från olika epoker. I och med att Stockholm befästes som huvudstad 1634 växte befolkningen. En rutnätsplan lades ut över Norrmalm, norra Södermalm, östra Kungsholmen och delar av Ladugårdslandet. 1600-talets gatustruktur är i stora delar synligt än idag i de centrala delarna av stenstaden. Drottninggatan, Götgatans norra del och Regeringsgatan har i huvudsak kvar ursprunglig sträckning och bredd på tio till tolv meter.

Nästa stora utvecklingsfas kom i och med industrialismens starka tillväxt. Lindhagensplanen togs fram år 1866. Rutnätsstaden växte och efter förebilder från Paris och Wien lades breda esplanader ut, till exempel Karlavägen och Sveavägen. Gatorna ordnades i rätvinkliga nät med olika riktningar anpassade efter topografin. Utblickar och siktlinjer skapades mot vattenrummen och mot de berg och höjder som ansågs för svåra att bebygga och som därför ställdes i ordning som parker. Den äldre bebyggelsen ersattes till stora delar av nya hus i en större skala. Under perioden byggdes också banker, teatrar, museer och olika tekniska anläggningar som fick stor betydelse för Stockholms utveckling. När centralstationen byggdes vid Vasagatan i början av 1870-talet, flyttades stadens kommersiella centrum successivt från Gamla stan till Norrmalm.

Utsnitt av Östermalm vid Karlavagnplan.

Slutna kvarter inordnade i ett rätvinkligt planmönster som bryts av långa esplanader, torg och platser.

■ Byggnad	Ⓒ Centrum	--- Fastighetsgräns
■ Offentlig eller publik verksamhet	Ⓔ Skola	— Spår ovan mark
■ Kvartermark/ fastighet	Ⓙ Pendeltågs- eller järnvägsstation	— Spår under mark
■ Torg eller plats	Ⓣ Tunnelbanestation	— Höjdkurva
■ Park eller grönområde	Ⓛ Spårvägsstation	
■ Vattenyta		

Ett viktigt karaktärsdrag blev de enhetliga gaturummen som formades av 18 meter breda gator och femvåningsbebyggelsen med en byggnadshöjd om cirka 19,5 meter som följde gatulivet. Kvarterens indelning i flera fastigheter resulterade i individuellt utformade byggnader inordnade i en medvetet gestaltad helhet, vilket utgör ett av stenstadens mest karakteristiska drag än idag.

Bebyggelsens typologier och utformning

Samtidigt som Stockholm utvecklades till en storstad av europeiska mått genom hårt styrd planering växte oreglerad bebyggelse fram under 1600-, 1700- och 1800-talen. Det skedde i mer svårtillgängliga och perifera delar av staden. Bebyggelsen växte spontant på höjdpartiernas sluttningar utefter smala och oregelbundna gator som anpassats efter terrängen. Husen placerades i liv med gatan, ofta sammanbyggda med höga plank. Innanför anlades trädgårdar och små täppor som än idag utgör viktiga gröna inslag i stenstaden. De små husen i en eller två våningar var huvudsakligen uppförda i timmer som sedan kläddes med träpanel. Det förekom även murade och putsade hus i mindre omfattning. Rester av dessa områden finns kvar än idag, framför allt på östra Södermalm kring Vita bergen och Åsöberget, mycket tack vare Anna Lindhagens insatser som medlem av Stockholms skönhetsråd på 1920- och 1930-talen.

Arkitekturen under perioden 1880 till 1920 kom att präglas av flera olika stilideal. Vid 1880 var influenserna från Tysklands, främst Berlins, nyklassicism starka med symmetriskt uppbyggda fasader och markerade sockelvåningar. Fasaderna var ofta slätputsade i ljust gula eller stenimiterande kulörer som ljust grått. De var också rikt dekorerade med fönsteromfattningar, kraftiga reliefer, pilastrar och taklister. De falsade flacka plåttaken i rött, svart och grönt skapade en sammanhållen helhet och bidrar än idag till Stockholms karakteristiska siluett.

Vid 1900-talets början kom en reaktion över hela Europa mot det strikta nyklassicistiska stilidealet. I Sverige och de nordiska länderna kom den nya riktningen inom konst, konsthantverk och arkitektur att kallas jugend. Internationellt fick den också andra namn, till exempel art nouveau. Formspråket blev friare och mer organiskt, ofta med inspiration från växtriket. Inom arkitekturen utvecklades nya former av fönstertyper, bur-språk och en betoning av vertikalitet i fasadkompositionen. Stora delar av bebyggelsen i Stockholm från den här tiden uppfördes i sex våningar. Exempel finns bland annat i Birkastan samt längs Karlbergsvägen och Karlavägen.

I samband med att den växande nationalismen gjorde avtryck i såväl konst som litteratur, uppstod nationalromantiken inom arkitekturen under tidigt 1900-tal. Formspråket tog upp element från allmogens byggnadstraditioner, Vasatidens slott och stormaktstidens herresäten. Resultatet

STENSTAD

Ovan: Det sena 1800-talets slutna kvarter med 19,5 meter höga hus och 18 meter breda gator, ofta med en park eller vatten i fonden.

Nedan: Bebyggelse från sent 1800-tal till 1900-talets början på Östermalm. Varierande arkitektur inom en enhetlig skala och fasader i gullockra och tegel. I fonden syns Ladugårdsviken och Skeppsholmen.

Till höger: Portarna från 1880-talet är en del av sockelväningens putsrustik men markeras med en utskjutande omfattning och som här, ett segmentformat överstycke, en så kallad fronton.

blev en arkitektur med stor formrikedom som avvek från tidigare ideal. Fasaderna fick ett slutet uttryck genom användningen av tegel och att småspröjsade fönster placerades i fasadliv. Lärkstaden och Eriksbergsområdet är tydliga exempel på sammanhängande nationalromantiska områden. Exempel på enskilda byggnader är Stadshuset, Stadion och Engelbrektskyrkan.

Under 1920-talet utvecklades ett nytt arkitektoniskt ideal i Sverige som kom att prägla delar av Stockholms gatubild. Idéerna kom ursprungligen från Österrike och Tyskland där stadsbyggandet inspirerats av den medeltida staden med krökta gator och oregelbundna kvartersformer som skapade sekvenser i stadsrummet. Stilen kom att kallas 20-talsklassicism eller »Swedish grace« och fick uppmärksamhet internationellt. Stadsplanedirektören Per Olof Hallman verkställde dessa tankegångar genom planeringen av nya bostadsenkla, så kallade storgårdskvarter. De uppfördes på tidigare lämnade höjdparter eller på gammal industrimark inom 1800-talets rutnät. Storgårdskvarteren hade sammanhängande bebyggelse i tre till fem våningar kring stora, gröna gårdar, till exempel Röda bergen och området kring Allhelgonakyrkan. Husen kännetecknades av ett klassicistiskt formspråk och symmetriskt sammanhållna fasadkompositioner. Den enkla arkitekturen och ett fåtal fönstertyper och andra byggnadsdelar innebar att byggprocessen effektiviserades. Fasaderna var slammade eller putsade, ofta i varmt gul- och rödockra kulörer. Takbeläggningen utgjordes huvudsakligen av svart, grön eller röd falsad plåt men även tegel och skiffer förekom. Ett stort antal byggnader med samma formspråk uppfördes också inordnade i stenstadens rutnätskvarter. Dessa byggnader kom att kontrastera i sitt uttryck mot 1880- och 1890-talens dekorerade fasader.

Med inspiration från den framväxande modernismen i Europa med sitt rationella synsätt på stadsbyggandet och arkitekturen, växte kritiken mot 1920-talsklassicismen. Efter Stockholmsutställningen 1930 fick funktionalismen sitt definitiva genombrott i Stockholm och kom att påverka stadsplaneringen och arkitekturen i decennier framåt. Ljus och luft var ledord och bebyggelsen organiserades i öppna kvarter eller som fristående volymer. Byggandet fick ett ännu mer industrialiserat produktionssätt vilket avspeglade sig i ett avskalat formspråk och repetition i fasadgestaltningen. Slätputsen dominerade som fasadmaterial och färgsättningen gick allt mer åt ljusa kulörer.

Inom stenstadens rutnät finns många exempel på tidig funktionalism. Det finns dels större sammanhängande bebyggelse som vid Kungsklippan, dels enstaka byggnader inordnade i kvartersstrukturen. Flera offentliga byggnader uppfördes också under 1930-talet, till exempel flickläroverket vid Sveaplan, Katarina real vid Helgalunden och Medborgarhuset.

Under 1930- och 1940-talen togs nya stadsplaner fram inspirerade av modernismen som innebar bredare gaturum och reglering av

gårdsbebyggelsen. Delar av den äldre bebyggelsen på malmarna ersattes vilket bland annat avtecknar sig i enstaka indragna byggnader inom ett i övrigt enhetligt gaturum. Den modernistiska eran av stadsplaneringen av Stockholms centrala delar nådde sin kulmen i och med tunnelbanans utbyggnad och omdaning av Klarakvarteren från 1950-talet fram till slutet av 1970-talet. Efter omfattande rivningar formades det nya City. Den moderna trafikplaneringen fick stort genomslag med bland annat bredade gator. Äldre mindre fastigheter ersattes av storskaliga byggnader med ett fåtal entréer. Flera av byggnaderna har hög arkitektonisk kvalitet och delar av det modernistiska City anses ha ett högt kulturhistoriskt värde.

Utveckling och förändringar

1800-talets täta rutnätskvarter på malmarna med en blandning av bostäder och verksamheter har stått sig väl över tid. Kvartersstrukturen har visat sig vara både robust och flexibel och medger en variation av olika typologier och användning. Byggnadsbeståndet har genomgått förändringar vilket avspeglar sig i olika arkitektoniska uttryck. Omdaning av Klarakvarteren är det mest radikala exemplet men även många enstaka byggnader från 1880- och 1890-talen har genom årtiondena ersatts på malmarna. Stora delar av den ursprungliga gårdsbebyggelsen har rivits.

City fortsätter att vara den mest föränderliga stadsdelen i stenstaden. Citys attraktionskraft som ekonomiskt och kulturellt nav innebär ett stort förändringstryck och under 2000-talet har flera modernistiska byggnader byggts på. Det har inneburit en successiv skalförskjutning och förändring av taklandskapet och av gatumiljöns dagsljusförhållanden. Ett antal byggnader i City från 1970- och 1980-talen har rivits eller byggts om och nya byggnader har tillkommit. Gatumiljön har utvecklats för att bidra till ett mer levande stadsliv till exempel genom ombyggnaden av Brunkebergstorg.

Södra station på Södermalm, Starrbäcksängen och Sankt Eriksområdet på Kungsholmen var 1980- och 1990-talens stora stadsutvecklingsprojekt. Områdenas stora utbredning har gett ett påtagligt avtryck i stadsväven genom de formalistiska stadsplanerna och byggnadernas postmodernistiska arkitektoniska uttryck med inspiration från klassicismen.

Riksintresse för kulturmiljövården

Stenstaden ingår i riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården

Överst till vänster: Under 1930- och 40-talen planerades för bredare gator vilket ibland avtecknar sig i enstaka indragna byggnader.

Överst till höger: Småskalig trähusbebyggelse på Åsöberget från 1700- och 1800-talet. Trädgårdarna är ofta inhägnade av höga plank mot gatan.

Ovan: I delar av stenstaden har bebyggelsen utvecklats genom århundradena och nya hus har byggts inom den befintliga strukturen, som här längs Hantverkargatan.

Ovan: 1920-talets konstfullt utformade gaturum med bebyggelse i tre till fem våningar, enstaka träd och en byggnad i fonden. Gatuhörnen markerades ofta med högre byggnader.

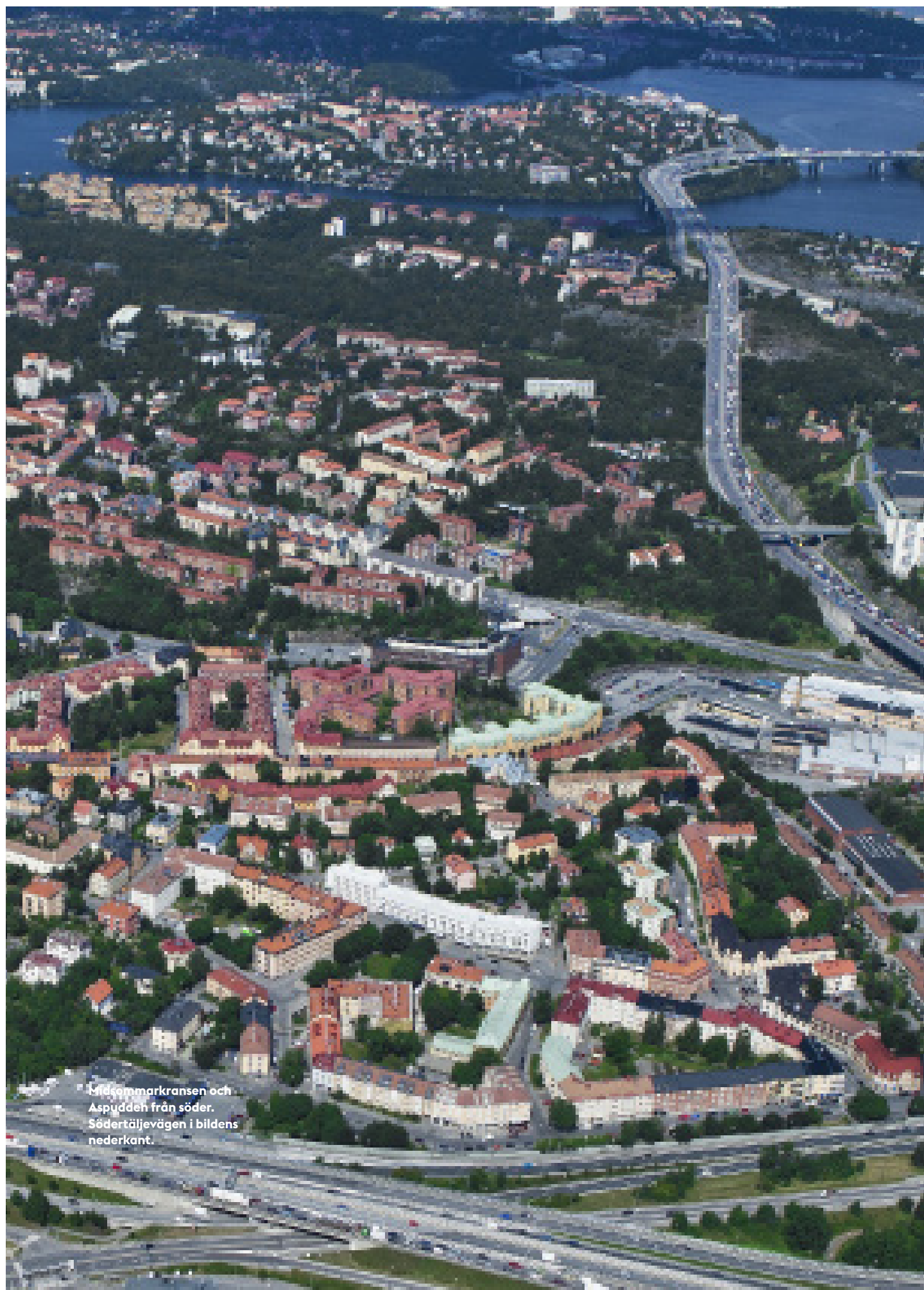
Nedan: 20-talsklassicismens strama och välproportionerade arkitektur. Fasaderna är ofta putsade eller slammade i varma kulörer i gul- eller rödockra, som här i Röda bergen.

Till höger: Portarna från 1920-talet är individuellt utformade och dekorerade med omfattningar i natursten.

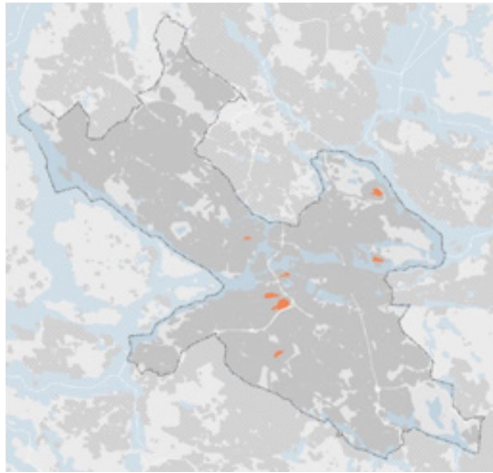

VÄGLEDNINGAR STENSTAD

- Det sena 1800-talets stadsplanestruktur med kvartersindelning, esplanadsystem och gatubredder samt det äldre gatunätet på Södermalm och kvarvarande delar av 1600-talets gatunät ska beaktas.
 - Nya byggnader som läggs till i befintlig struktur ska utformas utifrån en samtida tolkning, med stöd av kunskaper om stenstadens och citys karaktär och kulturvärden.
 - Höga byggnader som läggs till och som bryter mot stenstadens och citys enhetliga höjdskala ska motiveras ur stadsbildssynpunkt och vara av särskild hög arkitektonisk kvalitet. Relationen till befintliga höga byggnader, omgivande byggnadshöjder, offentliga rum och gatubredder samt påverkan på siktlinjer och utblickar från stadens höjdparter ska beaktas.
 - Bebyggelsen ska utformas så att stenstadens blandning av bostäder och verksamheter möjliggörs. Omvandling av befintliga lokaler i bottenvåningarna till bostäder bör undvikas.
 - Vid ombyggnad och renovering ska karaktärsskapande material, kulörer, byggnadsdelar och detaljer tas tillvara eller återskapas i så stor utsträckning som möjligt.
-

Midgommarskransen och
Aspydden från söder.
Södertäljevägen i bildens
nederkant.

Äldre förstad

Del av Hjorthagen, del av Alvik, Djurgårdsstaden, Aspudden, Midsommarkransen, Gröndal och del av Älvsjö

Planmönster och stadsrum

Under 1910- och 1920-talen började små lokalsamhällen att växa upp utmed järnvägs- och spårvagnslinjer eller infartsvägar, utanför den egentliga stenstaden. De framväxande trädgårdsstäderna i bland annat London och Berlin stod som förebilder, med dess slingrande gatunät och tydligt definierade gaturum. Stadsplanedirektören Per Olof Hallman fick i början av 1900-talet uppdraget att utarbeta stadsplaner för Aspudden och Midsommarkransen. Stadsdelarna kom att kallas »stenstäder på landet« på grund av den karakteristiska planstrukturen med täta oregelbundna kvarter, tydliga stråk och små platsbildningar. Det skapade ett sammanhängande planmönster som påminde om storgårdskvarteren i den centrala staden. Mindre parker med planteringar integrerades i bebyggelsen. Stadsdelarna omgavs av gröna stråk av sparad naturmark som följde topografin.

Bebyggelsens typologier och utformning

Vid de bredare gatorna uppfördes hus i tre till fyra våningar med lokaler för butiker, hantverk och småindustri i bottenvåningarna. Gatuhörnen markerades ofta av torn eller gavelmotiv. Längs de smalare gatorna dominerade byggnader i två till tre våningar med planterad förgårdsmark.

De arkitektoniska formspråken var jugend och nationalromantik. De slätputsade fasaderna med inslag av rött tegel, färgsättningen i gulockra

Utsnitt av Midsommarkransen. Den äldre kärnan kännetecknas av slingrande gatunät, oregelbundna kvarter, parker och små platser. Genom årtiondena har stadsdelen successivt integrerats med omgivande stadsbygd.

■ Byggnad	Ⓒ Centrum	--- Fastighetsgräns
■ Offentlig eller publik verksamhet	Ⓔ Skola	— Spår ovan mark
■ Kvartermark/ fastighet	Ⓙ Pendeltågs- eller järnvägsstation	— Spår under mark
■ Torg eller plats	Ⓣ Tunnelbanestation	— Höjdkurva
■ Park eller grönområde	Ⓛ Spårvägsstation	
■ Vattenyta		

och röda plåttak samt enhetligt utformade fönster och entrépartier gav bebyggelsen en sammanhållen karaktär.

Utveckling och förändringar

De äldre förstädernas kärnområden är relativt väl bevarade eftersom den täta bebyggelsestrukturen har inneburit begränsade möjligheter till kompletteringar. Under 1930- och 1940-talen byggdes stadsdelarna ut med flerbostadshus i öppnare planformer enligt funktionalismens ideal. Kvarteret Abessinien i Hjorthagen är ett exempel. Idag har den äldre förstädens stadsdelar integrerats i en omgivande stadsbygd. Det har medfört att bebyggelsen ofta präglas av en mångfald av uttryck och stilideal från olika tidsepoker. Särskilt Gröndal kom med tiden att skilja sig från övriga stadsdelar genom experimentella tillägg av olika hustyper, till exempel stjärnhus och terrasshus. I centrala Aspudden uppfördes under 1940-talet ett antal villor. I början av 2000-talet genomfördes förtätningar inom de äldre förstädernas ursprungliga bebyggelsestruktur i varierande omfattning. Stadsdelarna har idag en täthet som motsvarar de yttre delarna av Stockholms innerstad.

Riksintresseområde för kulturmiljövården

Hjorthagen, LM Ericssons telefonfabrik och LM-staden i Midsommarkransen och Gröndal är riksintresseområden.

Smala och krökta gaturum med hus i tre till fyra våningar placerade i linje med gatan. Öppningar in mot gårdarna ger inslag av grönska i gatubilden.

Ovan: Port i de äldsta delarna av Hjort-hagen, markerad av ett skärmtak i nationalromantisk stil.

Nedan och till höger: De äldre förstädernas kärnor utgörs till stor del av bebyggelse från 1910- till 20-talen. I Midsommarkransen är nationalromantiken påtaglig med branta takfall, takkuckor och slätputsade fasader i gulockra.

Ovan till höger: Aspuddens gamla kärna är nu ihopbyggd med Örnberg och Axelsberg genom successiv förtätning längs Hägerstensvägen från 1930-talet och framåt.

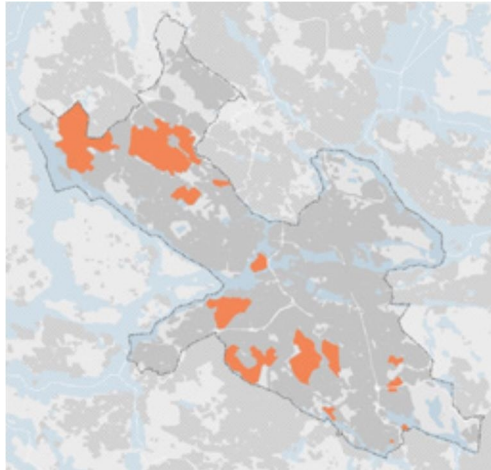

VÄGLEDNINGAR ÄLDRE FÖRSTAD

- Det organiskt formade gatumönstret, husens placering i gatulivet, de gemensamma bostadsgårdarna och de enhetliga hushöjderna med enstaka högre accenter ska beaktas.
 - Nya byggnader som läggs till i befintlig struktur ska utformas utifrån en samtida tolkning, med stöd av kunskaper om de äldre förstädernas karaktär och kulturvärden.
 - Lokala centrum bör tillvaratas och utvecklas genom att komplettera med nya verksamhetslokaler vid torg och centrala stråk där det är möjligt. Omvandling av lokaler till bostäder bör undvikas.
 - Vid ombyggnader och förändringar ska de ursprungliga husens volym, proportioner och takformer beaktas.
 - Vid renoveringar och ombyggnader ska karaktärsskapande material, kulörer, byggnadsdelar och detaljer tillvaratas eller återskapas i så stor utsträckning som möjligt.
-

Stureby från sydväst. I
övre delen av bilden syns
Enskedefältet, Globen
och Tele2 arena.

Villastad

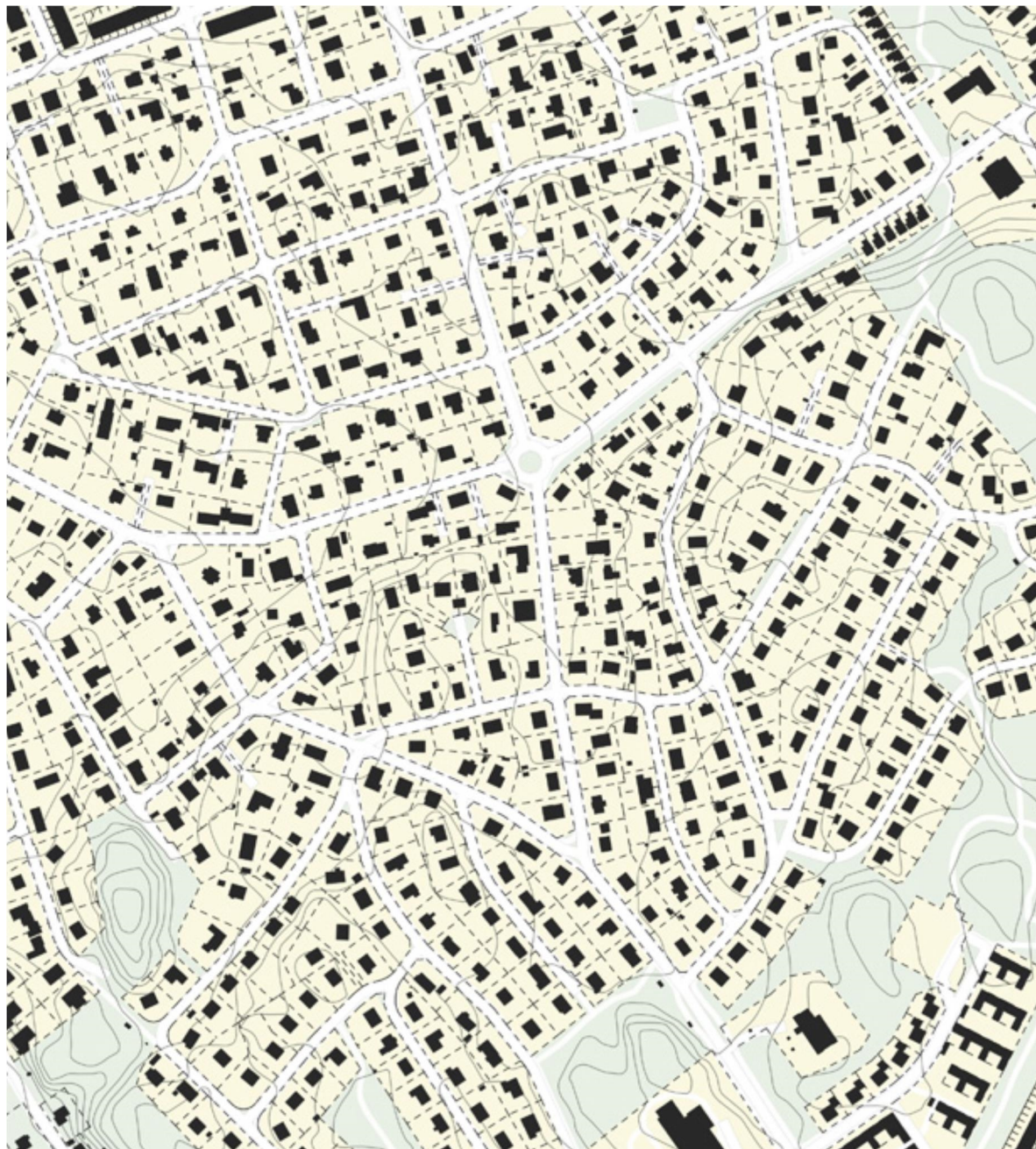
Hässelby villastad, Solhem, Nälsta, Flysta, Sundby, Bromsten, Mariehäll, Bromma kyrka, Stora Essingen, Mälarhöjden, del av Herrängen, del av Långbro, Liseberg, Långsjö, del av Älvsjö, Stureby och Örby

Planmönster och stadsrum

Då järnvägen byggdes ut uppstod små stationssamhällen utanför Stockholms stads dåvarande gränser. På 1910-talet utvecklades de till större samhällen och några fick status som så kallade municipalsamhällen med egen administration och beskattningsrätt, till exempel Spånga och Älvsjö. På andra platser, som kring Bromma kyrka och i Mälarhöjden, växte villasamhällen upp efter privata initiativ genom större markförvärv.

De första stadsplanerna innebar ofta ett slingrande nät av smala gator som följde terrängen. Fritt liggande hus i trädgårdslandskap, placerade med respektavstånd från tomtgräns och med generösa bygggrätter på tomter om 1 500–3 000 kvadratmeter blev karakteristiskt för villastäderna. När nya planer togs fram för delar av villastäderna under 1930-talet gjordes tomterna mindre och kom att omfatta 700–1 000 kvadratmeter. De väl tilltagna tomterna gav möjlighet till viss självhushållning genom odling av frukt, bär och grönsaker.

Närmast järnvägsstationerna och längs huvudgatorna växte en tätare bebyggelse fram med flerbostadshus och lokaler för bland annat butiker och verkstäder. Höjdpartier inom kvarteren lämnades ofta obebyggda men större parker anlades inte vilket medfört att tillgången på parker idag

Utsnitt av Örby. Ett slingrande gatunät som följer terrängen och med fritt lig-gande villor på stora trädgårdstomter. En successiv förtätning har skett genom del-ning av tomter.

Byggnad	Centrum	Fastighetsgräns
Offentlig eller publik verksamhet	Skola	Spår ovan mark
Kvartersmark/ fastighet	Pendeltågs- eller järnvägsstation	Spår under mark
Torg eller plats	Tunnelbanestation	Höjdkurva
Park eller grönområde	Spårvägsstation	
Vattenyta		

är begränsad. Gatorna kantades av klippta häckar. Plana eller terrasserade delar av trädgårdar användes till fruktodlingar.

Bebyggelsens typologier och utformning

Villastäderna var privat organiserade vilket resulterade i en brokigare bebyggelsestruktur än i egnahemsområdena som planerades av staden. Husen byggdes styckvis med utpräglad individuell utformning. Trä var det dominerande fasadmaterialet, även om puts förekom. Glasverandor, takkupor, snickarglädje och färgsättning gav stadsdelarna en variation och mångfald som är tydlig än idag. De stora trädgårdarna planterades med fruktträd, bärbuskar och häckar vilket gav ett grönskande gaturum.

Utveckling och förändringar

På 1960- och 1970-talen ersattes många villor, till exempel i Hässelby villastad, av täta, stora sammanhållna grupper av enhetlig småhusbebyggelse. Genom mindre tomter och samlade ytor för parkering kunde marken utnyttjas bättre. Stadsdelarna fick nu en helt annan karaktär och utvecklades till stor del till renodlade villaområden.

Genom att successivt dela av tomter har villastäderna kontinuerligt förtätats. Tillkommande hus på tomter kring 600 kvadratmeter har kompletterat eller ersatt den äldre bebyggelsen. Radhus, parhus och mindre flerbilshus har uppförts både inom och i anslutning till den ursprungliga bebyggelsestrukturen. Detta innebär att olika tidsepoker finns representerade vilket i sin tur skapar en ännu mer varierad karaktär.

I och med den ökande efterfrågan på bostäder har förtätningen av villastadsdelarna tagit ny fart under 2010-talet. Äldre stadsplaner som tillåter generösa byggrätter finns till exempel i Bromma kyrka och Älvsjö. Där har flera äldre intilliggande villor köpts in av byggaktörer som har rivit husen, styckat av tomterna och uppfört flera villor, parhus eller flerbostadshus på samma yta.

De ursprungliga husen var från början fritt placerade i förhållande till gatan. Genom åren har nya hus ersatt eller kompletterat de äldre. Gatorna är smala och saknar ibland gångbanor.

Ovan till vänster: Många villastäder byggdes ut under 1950- och 1960-talen. Här ett karakteristiskt exempel från den tiden då det var vanligt att blanda olika material; tegel, trä och puts.

Nedan: Villastäderna kännetecknas av variation med byggnader från olika tidsepoker. Här ett exempel från Bromma kyrka med villor från tre decennier; 1920-talet i förgrunden, därefter 1940-talet och i fonden en 1970-talsvilla.

Ovan till höger: Ett exempel på senare förtätning i Hässelby villastad där energibesparande åtgärder avtecknar sig i arkitekturen.

Till höger: Vid huvudgator och järnvägsstationer är bebyggelsen tätare och högre med flerbostadshus med lokaler i bottenvåningarna, som till exempel i Älvsjö.

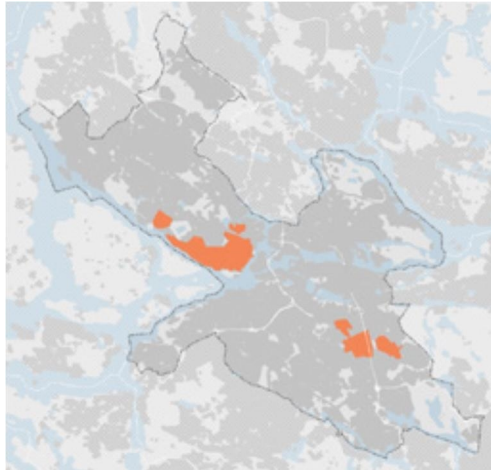

VÄGLEDNINGAR VILLASTAD

- Gatornas och husens anpassning till terrängen samt mångfalden av hustyper i varierande skala och från olika tidsepoker ska beaktas.
 - Nya byggnader som läggs till i befintlig struktur ska utformas utifrån en samtida tolkning, med stöd av kunskaper om villastädernas karaktär och kulturvärdena.
 - Lokala centrum bör tillvaratas och utvecklas genom att komplettera med nya verksamhetslokaler vid torg och centrala stråk där det är möjligt. Omvandling av lokaler till bostäder bör undvikas.
 - För att bibehålla gaturummens gröna karaktär bör flera utfarter intill varandra samt hårdgörande av grönytor undvikas när tomter delas.
 - Vid renoveringar och ombyggnader ska karaktärsskapande material, kulörer, byggnadsdelar och detaljer tillvaratas eller återskapas i så stor utsträckning som möjligt. Förändringar i sammanhållna grupper av villor, radhus och kedjehus bör utformas utifrån ett helhetsperspektiv.
-

Gamla Enskede från väster. I bildens överkant syns Dalen.

Trädgårdsstad

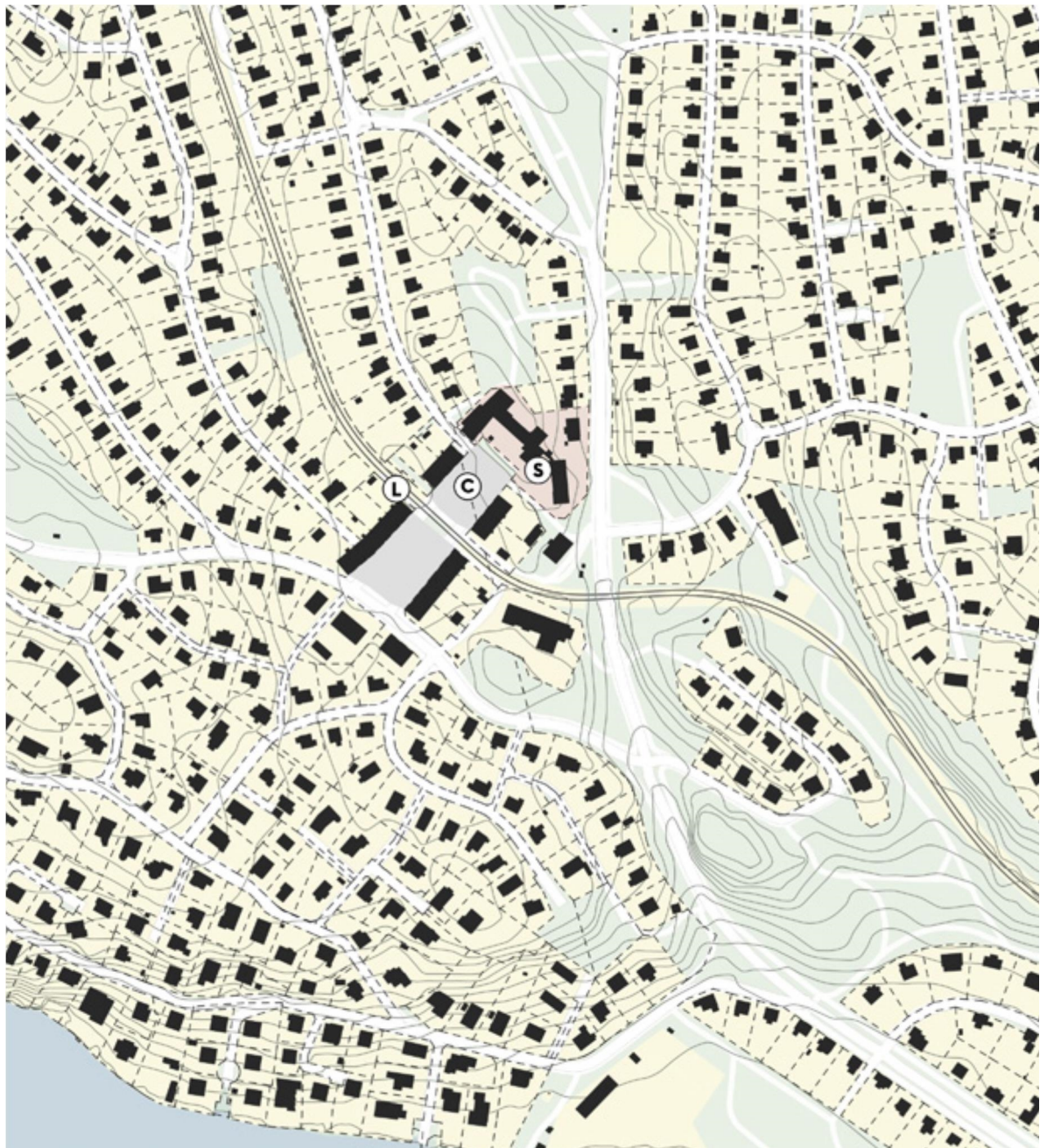
Södra Ängby, Nockeby, Högländ, Ålsten, Smedslätten, Äppelviken, del av Ulvsunda, Enskede gård, Gamla Enskede och Enskededalen

Planmönster och stadsrum

Idén om trädgårdsstaden kom ursprungligen från England för att skapa självständiga stadsdelar i en krans runt den centrala staden. Tankegångarna grundades i en socialpolitisk idé om bättre boendeanternativ för industriarbetare i de överbefolkade städerna. Idéerna togs upp i arbetet med att förbättra förhållandena för trångbodd familjer i centrala Stockholm. Den egna »tjappen« för frukt- och grönsaksodling utgjorde ett viktigt inslag i stadsmiljön och bidrar idag till stadsdelarnas gröna karaktär.

I början av 1900-talet togs de första planerna fram på mark som Stockholms stad förvärvat på de stora lantegendomarna utanför tullarna. Utbyggnaden av trädgårdsstäderna blev också möjlig genom att spår-vagnsnätet byggdes ut från den centrala staden.

Efter stadsplanedirektör Per Olof Hallmans stadsplan från 1908 anlades Gamla Enskede som blev Stockholms första trädgårdsstad. Under 1920-talet följde Äppelviken, Ålsten och Smedslätten i Bromma. Gatornas sträckning anpassades till terrängen vilket gav ett slingrande mönster. De kuperade delarna lämnades obebyggda som naturparker. De konstfullt utformade gaturummen hade den svenska småstaden som förebild. Torg och platsbildningar skapade öppningar i stadsväven och fungerade som viktiga orienteringspunkter. Skolbyggnader fick ofta en framträdande

Utsnitt av Högländet. Terränganpassade gator, villorna är enhetligt placerade i relation till gatan och ett lokalt centrum med flerfamiljshus med butiker kring ett torg. Skolan fick ofta en central placering.

■ Byggnad	Ⓢ Skola	--- Fastighetsgräns
■ Offentlig eller publik verksamhet	Ⓜ Pendeltågs- eller järnvägsstation	— Spår ovan mark
■ Kvartermark/ fastighet	Ⓣ Tunnelbanestation	— Spår under mark
■ Torg eller plats	Ⓛ Spårvägsstation	— Höjdkurva
■ Park eller grönområde		
■ Vattenyta		

placering i fonden av en bredare gata som till exempel vid Ålstensskolan. De bredare huvudstråken markerades med alléplanteringar.

Vegetationen dominerades av tall och ädellövträd, kompletterad med trädgårdsväxter som fruktträd, bärbuskar och syren. På förgårdarna förekom ofta inslag av små prydnadsträd.

Bebyggelsens typologier och utformning

Huvuddelen av bebyggelsen utgjordes av friliggande enfamiljshus i ett plan med delvis inredd vind men även radhus och parhus förekom. Vid torg, platsbildningar och stråk bestod bebyggelsen av flerfamiljshus i två till tre våningar, ofta med lokaler i bottenvåningarna. På plan mark planterades häckar och alléträd vilket bidrog till ett sammanhängande gaturum. På kuperad mark präglades gaturummen av stödmurar i sten samt av höga, fritt växande träd.

Karaktären i de olika trädgårdsstäderna kom att skilja sig åt genom olika arkitektoniska stilideal. I Gamla Enskede och Äppelviken blev det nationalromantiska inslaget tydligt med branta takfall, stor formrikedom och fönster med småspröjsade rutor. Fasaderna utgjordes ofta av liggande träpanel eller spån som tjärades eller målades med röd slamfärg. Även puts förekom.

I Nockeby, Höglandet, Ålsten, Smedsätten och Ulvsunda blev 1920-talets klassiska formspråk rådande. Bebyggelsen kom att präglas av enkla volymer i ett och ett halvt plan med sparsmakad arkitektur. Fasaderna var symmetriskt uppbyggda. Det vanligaste fasadmaterialet var stående träpanel med tunn lockläkt men även puts förekom. De branta sadeltaken i rött tegel bidrog till stadsdelarnas enhetliga karaktär. Små konstfulla takkupor mitt på långsidorna gav det enskilda huset en egen identitet. Färgskalan gick i ljusa dämpade toner av grönt, gult eller grått.

Södra Ängby blev den sista stadsdelen som planerades utifrån trädgårdsstadens grundprinciper. Där fick byggnaderna ett formspråk enligt modernismens stilideal. Utmärkande var enkla kubiska volymer oftast i två våningar med svagt lutande tak, oregelbunden fönstersättning och brutet vita eller ljus grå fasader i slätputs eller liggande träpanel. Södra Ängby är ett av Europas största sammanhängande områden av villor från 1930-talet i modernistisk stil.

Utveckling och förändringar

Många hus har förändrats interiört och byggts till genom åren för att bättre motsvara moderna behov och boendestandard. Komplementbyggnader som garage, carports och förråd på tomtmark har byggts och det har skett förtätningar med radhus och mindre flerbostadshus. Det har främst skett i stadsdelarnas utkanter men även på parkmark inom den ursprungliga bebyggelsestrukturen, till exempel i Stora mossen och Enskede gård.

Riksintresse för kulturmiljövården

Gamla Enskede, Ålstensgatan och Södra Ängby är riksintresseområden.

TRÄDGÅRDSSTAD

Höger: De bredare gatorna markeras med alléträd och husen är strikt placerade i gatulinjen. Då marken är kuperad tas höjdskillnaderna upp av stödmurar. Enhetliga hushöjder och takformer skapar ett sammanhållet gaturum.

Nedan till vänster: Viss förtätning har skett, främst i trädgårdsstädernas utkanter. Här ett exempel med flerbostadshus från Enskededalen.

Nederst: De flesta trädgårdsstäderna karakteriseras av 1920-talets klassiska arkitektur med enkla volymer och symmetriskt uppbyggda fasader. De krökta gatorna skapar ett varierat gaturum.

Nedan till höger: Villorna i Gamla Enskede byggdes i nationalromantisk stil. Brant takfall, liggande panel och en veranda som markerade entrén är vanligt.

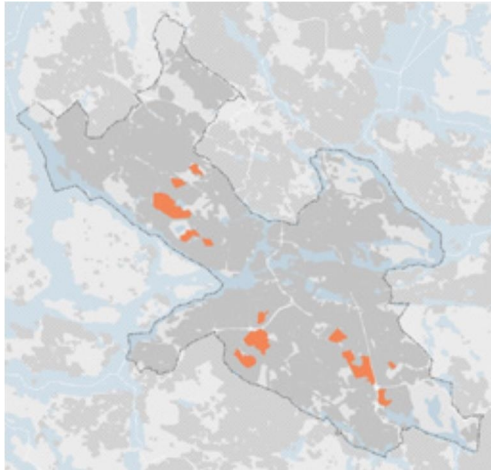

VÄGLEDNINGAR TRÄDGÅRDSSTAD

- Det organiskt formade gatumönstret, byggnadernas anpassning till terrängen, husens konsekventa placering i gatuliv eller med förgårdsmark och häckar som avgränsar trädgårdarna ska beaktas.
 - Nya byggnader som läggs till i befintlig struktur ska utformas utifrån en samtida tolkning, med stöd av kunskaper om trädgårdsstädernas karaktär och kulturvärden.
 - Lokala centrum och centrala stråk bör tillvaratas och utvecklas genom att komplettera med nya verksamhetslokaler där det är möjligt. Omvandling av lokaler till bostäder bör undvikas.
 - Den gröna karaktären ska beaktas genom att förändringar av marknivån utförs med omsorg om bland annat den befintliga vegetationen, berghällar och stödmurar.
 - Vid ombyggnader och förändringar ska de ursprungliga husens volym, proportioner och takformer, med enstaka takkupor mot gatan som bidrar till stadsdelarnas enhetliga karaktär beaktas.
 - Vid renoveringar och ombyggnader ska karaktärsskapande material, kulörer, byggnadsdelar och detaljer tillvaratas eller återskapas i så stor utsträckning som möjligt
-

Enskedefältet från syd-
öst. Värflodsparken cen-
tralt i bilden.

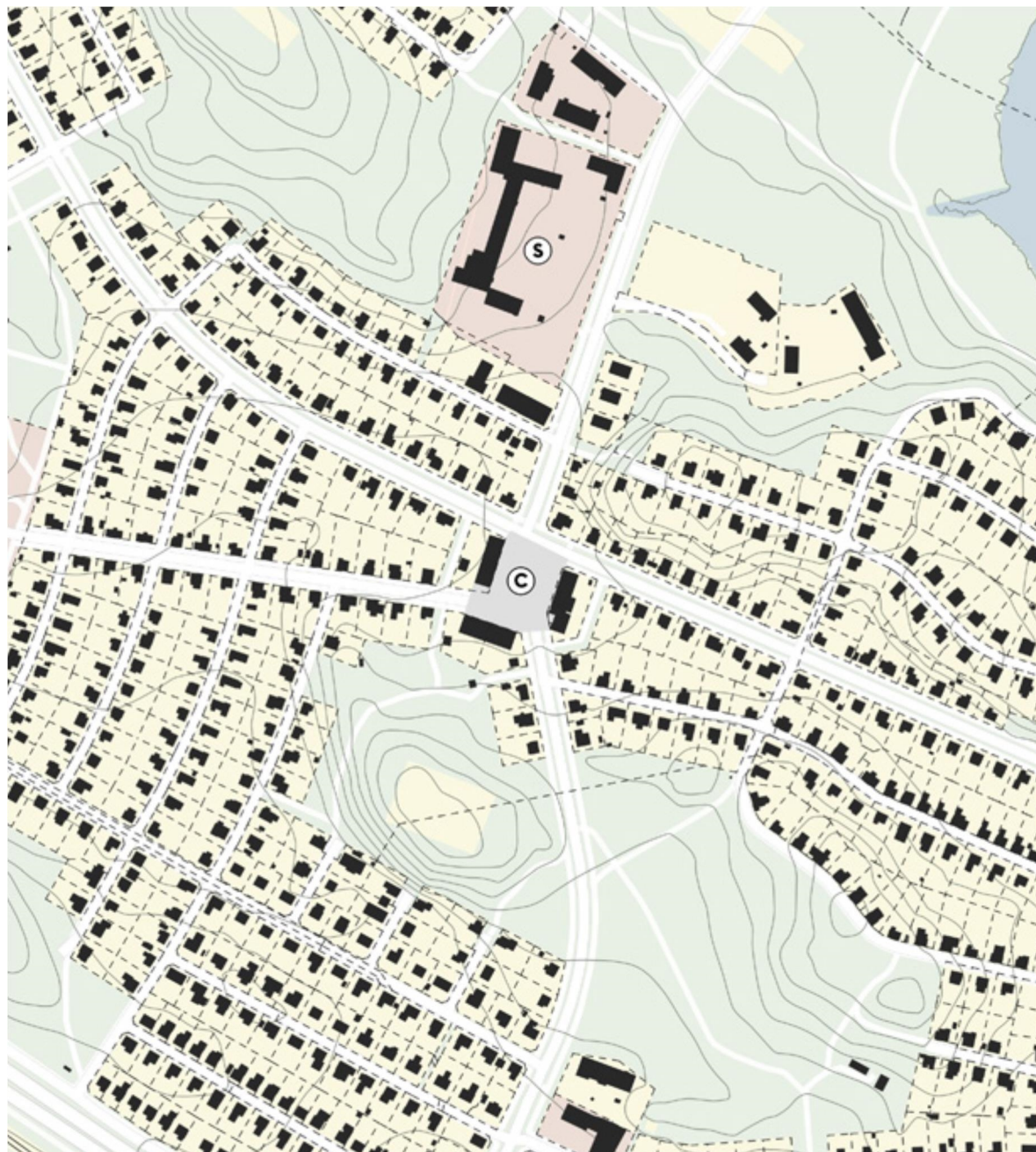
Småstugeområden

Eneby, Bällsta, Norra Ängby, Olovslund, del av Svedmyra, Hökmossen, Tallkrogen, Pungpinan, Enskedefältet, del av Långbro, del av Herrängen och del av Sköndal

Planmönster och stadsrum

För att göra det möjligt för familjer med låga inkomster att bygga sig ett så kallat egnahem, utformades ett system av självbyggeri i början av 1920-talet. Projektet drevs först i privat regi men togs senare över av staden som organiserade byggandet och upprättade typritningar med utförliga bygginstruktioner. Pungpinan och Olovslund var först ut och 1927 stod de första stugorna klara. Därefter följde bland annat Norra Ängby, Enskedefältet och Tallkrogen. Under de nästföljande 30 åren byggdes en rad småstugeområden ut i regi av Stockholms stads Småstugebyrå, stadsplandirektör Albert Lilienberg och fastighetsdirektör Axel Dahlberg.

Småstugeområdenas planmönster blev, till skillnad från den klassiska trädgårdstadsens slingrande gatumönster, mer strikt utformade med gator som bildade tydliga kvarter. Tallkrogen utmärkte sig med sin karakteristiska elliptiska planstruktur där gatorna är utlagda likt löparbanor på en idrottsarena. De breda huvudgatorna markerades med alléträd och förgårdsmark. De smalare gatorna kantades oftast av häckar men även hus placerade i gatulivet förekom. Stadsdelarnas utpräglade enhetliga karaktär förstärktes av att hus i samma storlek och höjd placerades gruppvís och med samma placering i förhållande till gatan. Kring det centrala torget placerades flerbostadshus med butiker och hantverkslokaler.

Utsnitt av Norra Ängby. Strikt planmönster med hus enhetligt placerade mot gatan, centralt placerad skola och ett lokalt centrum med flerbostadshus med lokaler i bottenvåningen kring ett torg eller öppen plats.

■ Byggnad	Ⓒ Centrum	--- Fastighetsgräns
■ Offentlig eller publik verksamhet	Ⓔ Skola	— Spår ovan mark
■ Kvartermark/ fastighet	Ⓙ Pendeltågs- eller järnvägsstation	— Spår under mark
■ Torg eller plats	Ⓣ Tunnelbanestation	— Höjdkurva
■ Park eller grönområde	Ⓛ Spårvägsstation	
■ Vattenyta		

Småstugeområdena byggdes av ekonomiska skäl oftast på plan mark i dalgångar och med sparade höjdparter insprängda i bebyggelsen. Höjdparterna har med tiden utvecklats till naturparker och uppskattade utemiljöer. I de större småstugeområdena anlades centralt placerade parker som till exempel Vårflodsparken i Enskedefältet. Från början var vegetationen relativt sparsmakad men med tiden har gaturummen blivit karaktäristiskt gröna med alléträd, häckar och fruktträd i trädgårdarna.

Bebyggelsens typologier och utformning

De olika hustyperna utgjordes huvudsakligen av fristående hus i ett, ett och ett halvt och två plan. Det förekom även radhus i bland annat Norra Ängby. Husen utformades som enkla volymer och uteslutande i trä med fönster placerade i fasadliv. Fasadmaterialet var stående träpanel med tunn lockläkt och taken var täckta med enkupigt eller tvåkupigt rött lertegel.

Färgsättningen var från början strikt reglerad och begränsad till ett fåtal kulörer som ofta var i ljusa nyanser av grått, grönt och gult. Det kunde även förekomma mustigare kulörer som rött och mörkgrått.

Utveckling och förändringar

Småstugeområdena har genom sitt centrala läge utvecklats till eftertraktade boendemiljöer men bostäderna är ofta små och motsvarar inte dagens önskemål om boendestandard. Det innebär att trycket på att förändra husen i områdena har ökat. Många hus har därför byggts till genom åren. Förändringarna har huvudsakligen skett mot trädgården och på så vis är den ursprungliga karaktären i gaturummet relativt välbevarad. Mindre förtätningar med radhus har genomförts i några av småstugeområdenas utkanter, till exempel i Norra Ängby och Pungpinan.

Riksintresseområde för kulturmiljövården

Norra Ängby, Olovslund och Pungpinan är riksintresseområden.

Nedan: Viss förtätning har skett, främst i småstugeområdenas utkanter. Här ett exempel med radhus i Norra Ängby.

Nederst: Hus av samma typ placerade gruppvis, ofta med entréerna mot norr. Förgårdsmark med häck eller fasad i gatulinjen formar gaturummen, som här i Norra Ängby.

Höger: De bredare gatorna är markerade med alléträd och separerade gångbanor. Enhetliga hushöjder skapar ett sammanhållet gaturum.

Nedan till höger: Småstugorna utfördes i olika typer, här ett exempel på ett 1½-planshus. Husen utgjordes av enkla volymer med stående träpanel och sadeltak klätt med tegel.

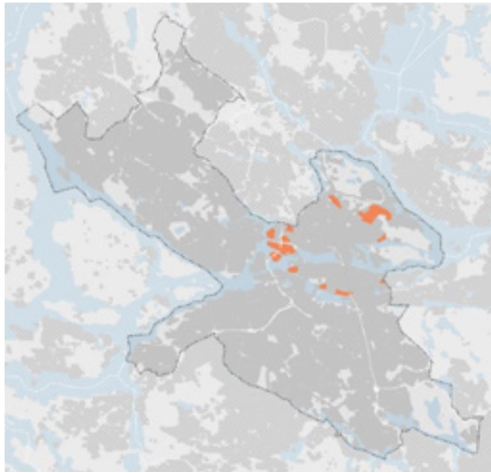

VÄGLEDNINGAR SMÅSTUGEOMRÅDEN

- Den täta placeringen av hus av samma typ i tydligt avläsbara grupper, husens konsekventa placering i gatuliv eller med förgårdsmark och häckar som avgränsar trädgårdarna ska beaktas.
 - Nya byggnader som läggs till i befintlig struktur ska utformas utifrån en samtida tolkning, med stöd av kunskaper om småstugeområdenas karaktär och kulturvärden.
 - Lokala centrum och centrala stråk bör tillvaratas och utvecklas genom att komplettera med nya verksamhetslokaler där det är möjligt. Omvandling av lokaler till bostäder bör undvikas.
 - Vid ombyggnader och förändringar ska de ursprungliga husens volym, proportioner och takformer som bidrar till stadsdelarnas enhetliga karaktär beaktas.
 - Vid renoveringar och ombyggnader ska karaktärskapande material, kulörer, byggnadsdelar och detaljer tillvaratas eller återskapas i så stor utsträckning som möjligt.
-

Fredhäll från väster.
Centralt i bilden syns
Campus Konradbergs
karaktäristiska runda
byggnad.

Stenstadens krans

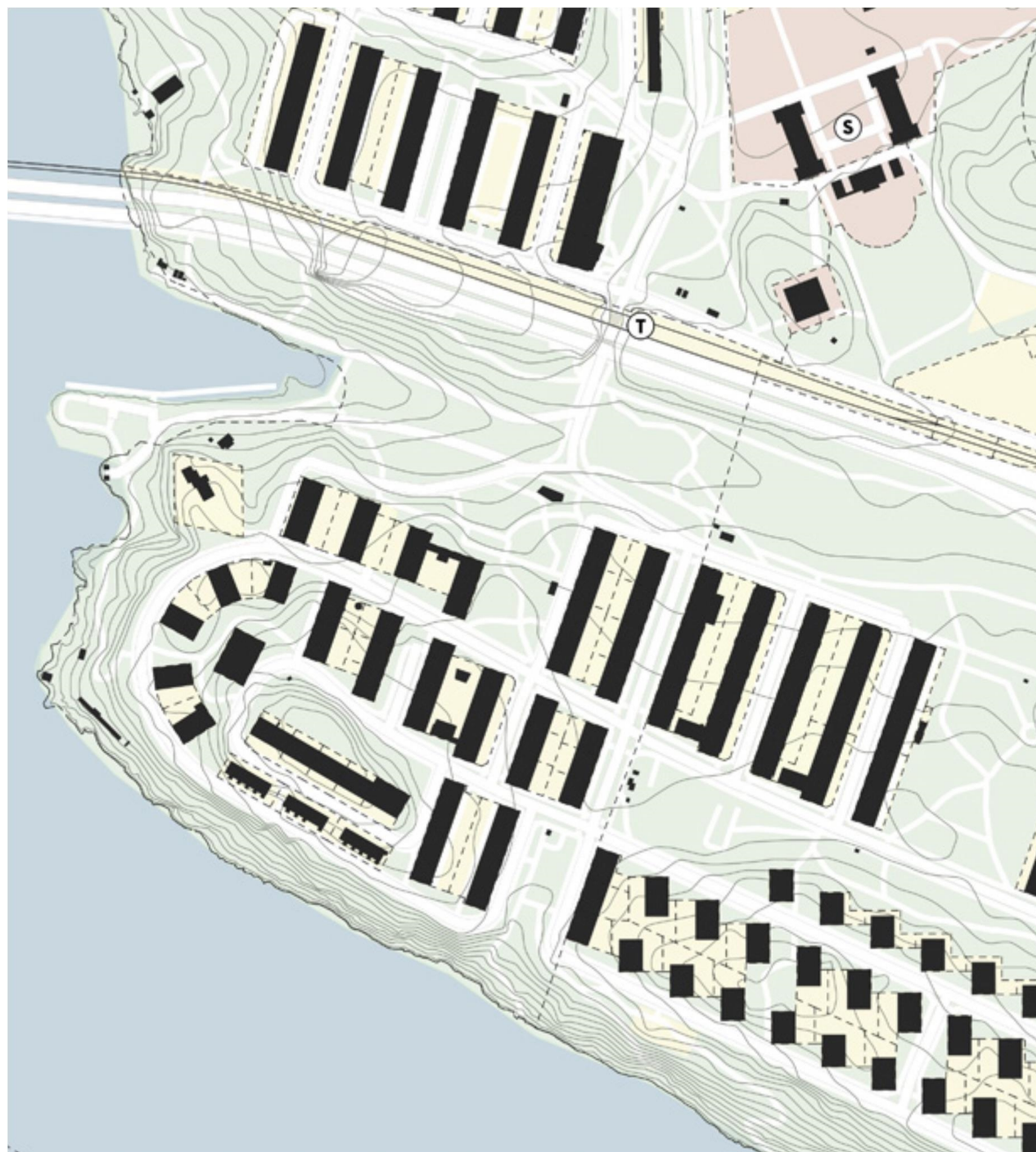
Fredhäll, Kristineberg, Lilla Essingen, Stadshagen, Ruddammen, Gärdet, Reimersholme, Tanto, Eriksdal och Danviksklippan

Planmönster och stadsrum

Vid 1930-talets början, då funktionalismens stadsbyggnadsideal slog igenom i och med stockholmsutställningen, ansågs rutnätsplanen på malmarna i stort sett vara fullbyggd. Den mark som var tillgänglig för stadens fortsatta expansion låg som en krans runt stenstaden och togs i anspråk för nya stadsdelar.

I enlighet med de nya idealen om ljusa och luftiga bostäder organiserades bebyggelsen efter ett friare och öppnare planmönster. Jämfört med smalhusen blev husen i stenstadens krans både högre och bredare. 1931 års byggnadsstadga föreskrev att nya stadsdelar skulle skiljas åt av parkområden vilket blev särskilt tydligt i Fredhäll och Kristineberg. Denna idé skulle komma att genomföras ännu mer konsekvent i planeringen av smalhusområdena och grannskapsenheterna.

Ett medvetet förhållningssätt till naturlandskapet blev karakteristiskt för stadsdelarna i stenstadens krans. I Fredhäll, Kristineberg, på Gärdet och vid Danviksklippan placerades byggnaderna på höjdparter med utsikt över hela staden. På Reimersholme och Lilla Essingen utformades bebyggelsen som tydliga fronter mot vattnet. Liksom i smalhusstadsdelarna realiserades nya idéer om hur Stockholms parker skulle utformas. Mälardalens karakteristiska naturlandskap med blandad vegetation och bergknallar i dagen utgjorde en inspirationskälla. Detta blev särskilt tydligt i Fredhällsparken. I gaturummen planterades ofta alléer och gräsytor

Utsnitt av Fredhäll och Kristineberg.
Öppet planmönster med fristående byggnader placerade i landskapet. Idén om parkstråk mellan stadsdelarna framträder tydligt.

■ Byggnad	Ⓒ Centrum	--- Fastighetsgräns
■ Offentlig eller publik verksamhet	Ⓔ Skola	— Spår ovan mark
■ Kvartersmark/ fastighet	Ⓙ Pendeltågs- eller järnvägsstation	— Spår under mark
■ Torg eller plats	Ⓣ Tunnelbanestation	— Höjdkurva
■ Park eller grönområde	Ⓛ Spårvägsstation	
■ Vattenyta		

anlades på förgårdsmarken. Marken mellan husen präglades av naturmark med berghällar och träd, främst tall och ek medan husentréerna omgavs av enstaka buskar.

Bebyggelsens typologier och utformning

Hustyperna var ofta djupare än smalhusen i ytterstaden och hade enklidiga lägenheter som i Kristineberg och Eriksdal. I framför allt Fredhäll och på Gärdet är punkthus i fyra till åtta våningar vanliga. Bebyggelsens enhetliga utformning vad beträffar volymer, färgsättning och takutformning ger de olika områdena en starkt sammanhållen karaktär. Olika byggnadsdelar som fönster, entrépartier och balkonger utformades med stor omsorg och gav varje enskilt hus en egen identitet inom den enhetligt gestaltade helheten. Färgskalan var typisk för funktionalismen med ljusa gula, ljusa gråa eller brutet vita fasader. De för tiden ovanliga, sammanlaga punkthusen på Danviksclippan avvek med sina kraftigare jordfärger i gulockra, rött och grönt. Taklandskapet utgörs huvudsakligen av flacka plåttak i svart, rött eller grönt. I stort sett all utvändig miljö tillhörde det offentliga rummet och naturlandskapet sträckte sig ofta ända in på fasaderna.

Utveckling och förändringar

Miljöerna inom stenstadens krans har genomgått små förändringar. Det beror främst på områdenas strikta planstruktur, komplicerade terräng och dagens tillgänglighetskrav vilket gör det svårt att komplettera med ny bebyggelse. En del vindar har inretts och hus har kompletterats med balkonger. Få arbetsplatser och ett minskat befolkningsunderlag gör att det lokala serviceutbudet ofta är relativt begränsat. Reimersholme har kompletterats med flerbostadshus under 1970-talet. Delar av Lilla Essingen och Gärdet har förtätats med bostadshus under 1990-talet och i början av 2000-talet.

Riksintresseområde för kulturmiljövården

Gärdet utgör en värdekärna inom riksintresseområdet Stockholms innerstad med Djurgården.

Husen är placerade så att de bästa ljusförhållandena i bostäderna uppnås. Sparad naturmark mellan husen ger gaturummen en grön karaktär.

Vänster: Det funktionalistiska formspråket är tydligt i stenstadens krans. Portarna fick ofta en individuell utformning med stora glasytor, ekpartier och detaljer i rostfritt stål. Ibland är gatunumret en del av gestaltningen.

Ovan: Gärdet har kompletterats med nya bostäder genom omvandling av befintliga verksamhetsbyggnader eller förtätning med nya bostadshus.

Nedan: Bebyggelsen har en tydlig sammanhållen karaktär med återkommande arkitektoniska element, till exempel fönster över hörn, rundade balkonghörn och en sparsmakad men markerad takfot.

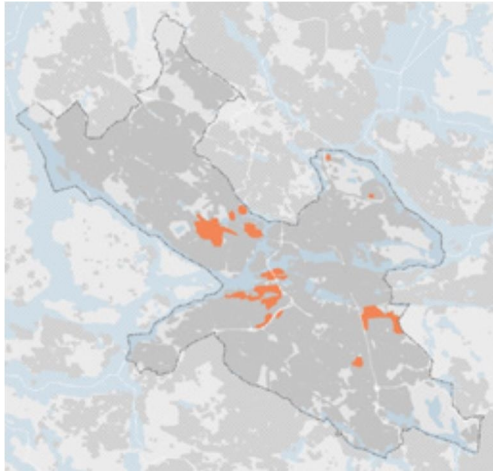

VÄGLEDNINGAR STENSTADENS KRANS

- Gatornas och byggnadernas anpassning till terrängen, det medvetna och tydliga förhållandet mellan bebyggelse, naturlandskap och vattenrum ska beaktas.
 - Nya byggnader som läggs till i befintlig struktur ska utformas utifrån en samtida tolkning och med stöd av kunskaper om karaktären och kulturvärdena i stenstadens krans.
 - Kompletteringar med nya verksamhetslokaler i strategiska lägen, vid centrala stråk och offentliga rum bör eftersträvas. Omvandling av lokaler till bostäder bör undvikas.
 - Den gröna karaktären med förgårdsmark i gaturummet och naturmark mellan husen ska beaktas. Parkeringsytor på förgårdsmark och bostadsgårdar bör undvikas.
 - Vid ombyggnader och förändringar ska de ursprungliga husens volym, proportioner och takformer beaktas.
 - Vid renoveringar och ombyggnader ska karaktärsskapande material, kulörer, byggnadsdelar och detaljer tillvaratas eller återskapas i så stor utsträckning som möjligt.
-

Hammarbyhöjden
från söder. Tunnel-
banan och Finn Malm-
grens plan centralt i
bilden.

Smalhusstad

Ekhagen, Johannesfred, del av Ulvsunda, Åkeshov, Abrahamsberg, Åkeslund, Riksby, Traneberg, del av Hjorthagen, del av Gröndal, del av Aspudden, Hammarbyhöjden och del av Midsommarkransen

Planmönster och stadsrum

För att lösa problemen med trångboddhet och osunda boendemiljöer på 1930-talet introducerades det så kallade smalhuset efter förebilder från främst bauhausrörelsen och Weissenhofutställningen i Tyskland. Den ekonomiska krisen skapade också ett behov av att få fram billiga bostäder till framför allt barnfamiljer. Genom ett statligt initiativ och fördelaktiga lån byggdes så kallade barnrikehus. Genom utbyggnaden av spårvägen kunde stora områden exploateras utanför tullarna. Under ledning av bland annat dåvarande fastighetsdirektören Axel Dahlberg växte flera stadsdelar, där smalhuset var den dominerande hustypen, upp i snabb takt. Sammanlagt byggdes cirka 25 000 lägenheter i smalhus under perioden 1934 till 1946.

Smalhusstaden kännetecknades av öppna stadsplanemönster med friliggande parallellt ställda byggnader med väl studerade inbördes avstånd för att skapa så goda ljusförhållanden som möjligt. De enskilda byggnaderna placerades ofta med små vinkelförskjutningar mellan gata och hus vilket skapade variation i gaturummen. Det hantverksmässiga byggandet gjorde att smalhusen varsamt kunde placeras in i naturen på bergknallar mellan bevarade träd. Lokaler för butiker och hantverk koncentrerades till stadsdelarnas torg och huvudstråk. En bärande tanke var att bebygga höjdparter för att hålla dalgångarna fria. Det innebar möjligheter att

Utsnitt av Hammarbyhöjden. Öppet planmönster med friliggande parallellt ställda hus för att uppnå bästa möjliga ljusförhållanden. Lokalt centrum med butiker kring en öppen plats och centralt placerad skola.

■ Byggnad	Ⓒ Centrum	--- Fastighetsgräns
■ Offentlig eller publik verksamhet	Ⓔ Skola	— Spår ovan mark
■ Kvartermark/ fastighet	Ⓙ Pendeltågs- eller järnvägsstation	— Spår under mark
■ Torg eller plats	Ⓣ Tunnelbanestation	— Höjdkurva
■ Park eller grönområde	Ⓛ Spårvägsstation	
■ Vattenyta		

skapa sammanhängande gröna stråk mellan stadsdelarna. Ett undantag var Riksby som byggdes på gammal ängs- och jordbruksmark vilket innebar att nästan all vegetation nyplanterades. Växtligheten nära husen, de breda gaturummen med förgårdsmark och den glesa utplaceringen av byggnaderna gav stadsdelarna en påtagligt grön och luftig karaktär, helt i linje med funktionalismens ideal. Naturlandskapet präglades av berghälar och blandad vegetation, främst tall och ek, kompletterad med planterade träd och buskar.

Bebyggelsens typologier och utformning

Smalhusstäderna kännetecknades av enhetlighet i skala och husens gestaltning. Bebyggelsen uppfördes till stor del i tre våningar och underordnade sig ofta höjden på trädtopparna. Huskropparna gjordes smala, mellan sju till nio meter, för att möjliggöra genomgående lägenheter. Arkitekturen var sparsmakad med flacka sadeltak eller pulpettak. Färgskalan inom stadsdelarna var sammanhållen, ofta i ljusa nyanser av gulockra, grönt, grått och brutet vitt. Slätputs var det vanligaste fasadmaterialet men det förekom även hårdbränt tegel, traditionellt murat i förband, som till exempel i Åkeslund och Abrahamsberg. Husens uttryck varierade genom utformningen av portar, skärmtak och fönster. Balkonger placerades på söderfasaden för att få maximalt ljusinfall och så att underliggande vardagsrumsfönster inte skuggades.

Utveckling och förändringar

Den strikta planstrukturen har gjort det svårt att komplettera med ny bebyggelse i större omfattning. Det har bidragit till att många av smalhusstadsdelarna är relativt intakta. Mer omfattande förtätningar har genomförts under början av 2000-talet i stadsdelarnas utkanter. Enstaka byggnader har lagts till inom det ursprungliga planmönstret, till exempel i Hammarbyhöjden, Midsommarkransen och Abrahamsberg. I Traneberg gjordes en viss förtätning under 1980-talet genom tillbyggnader av befintliga hus.

Riksintresseområde för kulturmiljövården

Smalhusen i LM-staden i Midsommarkransen och Gröndal ingår i ett riksintresseområde. Hjorthagen och Ekshagen ingår i riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården.

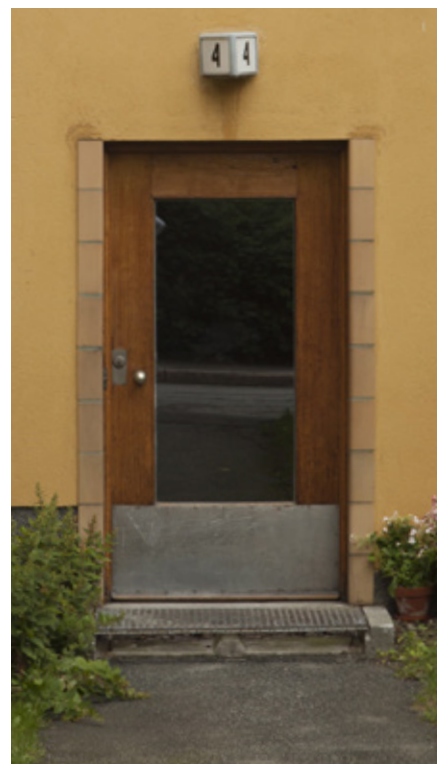
Smalhusen är byggda i tre våningar, ofta med en förhöjd källarvåning. Förgårdsmarken och det öppna planmönstret skapar gröna gaturum.

Ovan: Smalhusstäderna har kompletterats med ny bebyggelse både inom den befintliga bebyggelsestrukturen och i utkanterna. Här ett exempel från Hammarbyhöjden.

Nedan: Husens volym, takformer och färgsättning bidrar till smalhusstädernas sammanhållna karaktär. Sparad vegetation och berghällar mellan husen.

Höger: Den strama och enkla arkitekturen präglar även smalhusens entréer. Dörren är ofta av ek och porten markerad med en omfattning av natursten, tegel eller keramiska plattor.

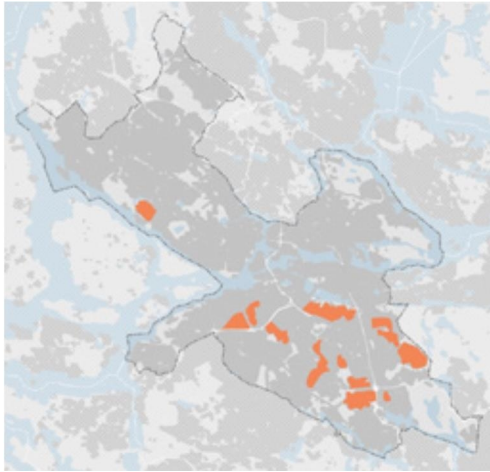

VÄGLEDNINGAR SMALHUSSTAD

- Det öppna stadsplanemönstret samt gatornas och byggnadernas anpassning till terrängen ska beaktas.
 - Nya byggnader inom befintlig struktur ska utformas utifrån en samtida tolkning, med stöd av kunskaper om smalhusstädernas karaktär och kulturvärden.
 - Lokala centrum bör tillvaratas och utvecklas genom att komplettera med nya verksamhetslokaler vid torg och centrala stråk där det är möjligt. Omvandling av lokaler till bostäder bör undvikas.
 - Den gröna karaktären med förgårdsmark i gaturummet och naturmark mellan husen ska beaktas. Parkeringsytor på förgårdsmark och bostadsgårdar bör undvikas.
 - Vid ombyggnader och förändringar ska de ursprungliga husens volym, proportioner och takformer beaktas.
 - Vid renoveringar och ombyggnader ska karaktärsskapande material, kulörer, byggnadsdelar och detaljer tillvaratas eller återskapas i så stor utsträckning som möjligt.
-

Bagarmossen
från sydväst med
Nackareservatet i
bakgrunden.

Grannskapsenhet

Blackeberg, Västertorp, Hägerstensåsen, Årsta, Solberga, Björkhagen, Kärrtorp, del av Svedmyra, Bagarmossen, Gubbängen och Hökarängen

Planmönster och stadsrum

Efter andra världskriget växte kritik fram mot funktionalismens öppna och glesa byggnadssätt som präglade smalhusstadsdelarna. De uppfattades också som monotona sovstäder. Samtidigt ökade Stockholms befolkning på grund av stor inflyttning. Nya hustyper prövades för att höja exploateringsgraden, till exempel tjockare lamellhus som grupperades i mer slutna kvartersformer, fristående punkthus i 8–10 våningar och stjärnhus. Med inspiration från Englands »community centres« utvecklades idén om grannskapsenheten som fick stort genomslag i planeringen under 1940- och 1950-talet. Syftet var att främja social gemenskap och forma den demokratiska medborgaren, vilket ansågs särskilt angeläget i spåren av andra världskriget. Funktionalismens idéer var fortfarande rådande men grannskapsplaneringen influerades även av trädgårdsstadens tankar om att blanda bostäder, arbetsplatser och service i mindre enheter. I Årsta byggdes den första grannskapsenheten i mitten av 1940-talet. Idéerna konkretiserades i 1952 års generalplan för Stockholm och kunde realiseras genom tunnelbanenätets utbyggnad.

Grannskapsenheternas tydliga avgränsning med sparad naturmark var en uttalad stadsbyggnadsidé som förstärkte upplevelsen av stadsdelarnas sammanhållna helhet. Samtidigt erbjöd stadsdelarna närhet till rekreation för de boende. Bebyggelsen organiserades kring en gemensam bostadsgård och gaturummen tydliggjordes. Entréerna var

Utsnitt av Blackeberg. Planmönstret bildas av lamellhus kring gemensamma gårdar och inslag av fristående punkthus. Lokalt centrum med butiker kring ett torg och centralt placerade skolor. Grönstråk genom bebyggelsen bildar sammanhängande gröna promenader.

■ Byggnad	Ⓒ Centrum	--- Fastighetsgräns
■ Offentlig eller publik verksamhet	Ⓔ Skola	— Spår ovan mark
■ Kvartersmark/ fastighet	Ⓙ Pendeltågs- eller järnvägsstation	--- Spår under mark
■ Torg eller plats	Ⓣ Tunnelbanestation	— Höjdkurva
■ Park eller grönområde	Ⓛ Spårvägsstation	
■ Vattenyta		

ofta orienterade mot gården. Öppningar i kvarteren skapade inblickar på gårdarna med sparad naturmark. Det bidrog till stadsdelarnas gröna karaktär.

Gatunätets och bebyggelsens anpassning till terrängen var ett karaktäristiskt inslag i stadsmiljön. Grupper av höga punkthus placerades mot omgivande naturmark och längs gröna centrala stråk. Radhus förekom i stadsdelarnas utkanter. Mindre centrumanläggningar anlades i anslutning till tunnelbanestationerna. De markerades ofta av ett högt hus som i till exempel Västertorp, Bagarmossen och Hökarängen. Medborgarhus, biograf och bibliotek inrättades för att främja den lokala samhörigheten.

De idéer som började ta form kring utformningen av stadens parker under 1930-talet – att naturlandskapet skulle vara utgångspunkt vid gestaltningen – vidareutvecklades genom den så kallade Stockholmsskolan. Det lokala naturlandskapets särdrag utgjorde en inspirationskälla och sparades eller återskapades i parker och på bostadsgårdar i de nya stadsdelarna.

Bebyggelsens typologier och utformning

Jämfört med 1930- och 1940-talens smalhus präglades bebyggelsen i grannskapsenheterna av en större formrikedom med till exempel valv, sexkantiga fönster, balkongfronter och vita fönsteromfattningar. Samtidigt var stadsdelarnas form- och färgmässigt sammanhållna gestaltning ett framträdande drag. Den grövre spritputsen var ett vanligt fasadmateriell. Fasadernas färgskala karaktäriserades ofta av varma jordfärger i gulockra, rött och brunt men inslag av violett, grönt och blått förekom också. Sadeltaken bekläddes huvudsakligen med tegel.

Utemiljön kom att kännetecknas av stora gårdar med gräsytor, berghällar och naturmark som anslöt till husen. Vegetationen utgjordes främst av tall och ädellövträd med inslag av blommande småträd och buskar.

Utveckling och förändringar

I början av 2000-talet genomfördes förtätningar inom grannskapsenheternas ursprungliga bebyggelsestruktur. Förtätningarna gjordes i varierande omfattning, främst med punkt- och lamellhus invid parker, grönstråk och på kvartersmark som till exempel i Blackeberg. Det har bidragit till en mer varierad stadsmiljö även om grundstrukturen i huvudsak är intakt.

Årsta har kompletterats kontinuerligt sedan utbyggnaden av stadsdelen påbörjades vid mitten av 1940-talet. Under 2010-talet uppfördes tät stadsbebyggelse längs Johanneshovsvägen som bryter mot det ursprungliga öppna bebyggelsesättet. Vid Årstafältet har det planerats för tät och varierad bebyggelse i slutna och halvslutna kvarter som ska knyta ihop Valla gårde och Östbergahöjden.

Riksintresse för kulturmiljövården

Årsta centrum ingår i ett riksintresseområde

Ovan: Hus placerade nära gatan och grön förgårdsmark formar gaturummet. Entréerna är ofta mot gården, och portiker som förbinder kvarterens hörn skapar inblickar till de gröna gårdarna. Inslag av höga hus bryter den i övrigt enhetliga trevningsskalan.

Nedan till vänster: Grannskapsenheterna har kompletterats med ny bebyggelse både inom den befintliga bebyggelsestrukturen och i utkanterna. Här ett exempel från Blackeberg.

Nedan till höger: Arkitekturen har ett rikt formspråk, till exempel vita fönster-

omfattningar och sexkantiga fönster. Porten är ofta av ek och markerad med en omfattning av natursten.

Nederst till vänster: Det experimenterades med nya hustyper, till exempel stjärnhus fritt placerade i naturlandskapet, som här i Västertorp.

Nederst till höger: Husens enhetliga formspråk, ofta med fasader av grov spritputs och kulörer i varma jordfärger ger grannskapsenheterna en sammanhållen karaktär, som här i Kärrtorp.

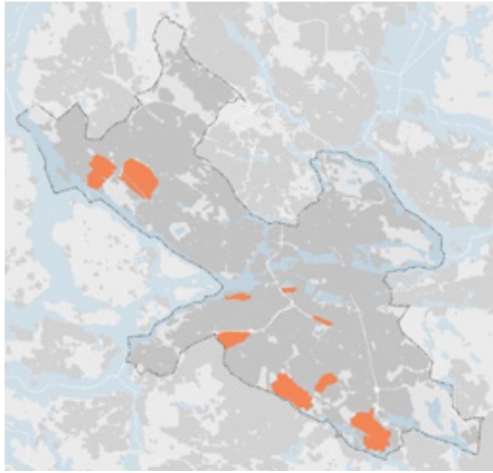

VÄGLEDNINGAR GRANSKAPSENHET

- De gemensamma bostadsgårdarna samt gatornas och byggnadernas anpassning till terrängen ska beaktas.
 - Nya byggnader som läggs till i befintlig struktur ska utformas utifrån en samtida tolkning, med stöd av kunskaper om grannskapsenheternas karaktär och kulturvärden.
 - Lokala centrum bör tillvaratas och utvecklas genom att komplettera med nya verksamhetslokaler vid torg och centrala stråk där det är möjligt. Omvandling av lokaler till bostäder bör undvikas.
 - Den gröna karaktären med förgårdsmark i gaturummet och de centrala parkstråkens samband med omgivande grönstruktur som skapar ett nätverk av gröna promenader ska beaktas. Parkeringsytor på förgårdsmark och bostadsgårdar bör undvikas.
 - Vid ombyggnader och förändringar ska de ursprungliga husens volym, proportioner och takformer beaktas.
 - Vid renoveringar och ombyggnader ska karaktärsskapande material, kulörer, byggnadsdelar och detaljer tillvaratas eller återskapas i så stor utsträckning som möjligt.
-

Vällingby från norr.
I bildens överkant
syns Råcksta och
Vattenfalls före detta
huvudkontor.

Tunnelbanestad

Hässelby strand, Hässelby gård, Vällingby, Råcksta, Grimsta, Valla gärde, Fruängen, Bandhagen, Hagsätra, Rågsved, Högdalen, del av Sköndal, Farsta och Farsta strand

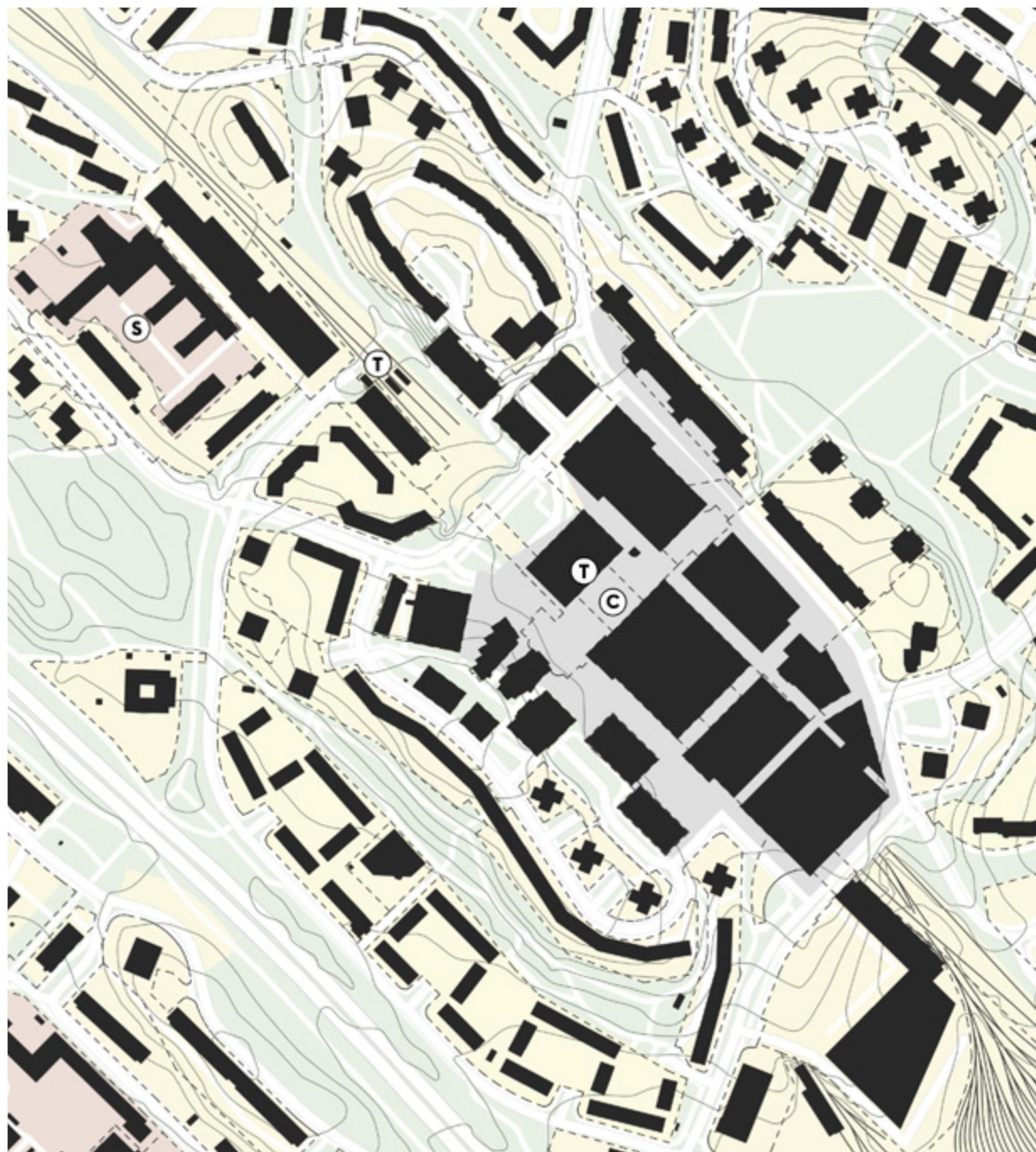
Planmönster och stadsrum

I och med att tunnelbanan byggdes ut och att staden förvärvade stora markområden kunde nya stadsdelar byggas längre ut från stadskärnan från mitten av 1950-talet. Den ökande inflyttningen till Stockholm ställde krav på högre exploatering. Det ledde till mer storskalig bebyggelse och att ett mer rationellt byggnadssätt utvecklades.

Med inspiration från engelska »new towns«, utvecklades idén om att skapa en typ av förort som skulle komplettera den centrala staden och minska långa pendlingsavstånd mellan bostaden och arbetet. Den grundläggande tanken var att integrera arbetsplatser, bostäder och centrumfunktioner och därigenom skapa självförsörjande enheter – den så kallade ABC-staden introducerades. Kulturen spelade en viktig roll och manifesterades i biografer, teaterlokaler och offentlig konst.

Vällingby var den första tunnelbanestaden och invigdes 1954. Råcksta och Hässelby Gård planerades samtidigt och ingick i Vällingby centrumsområde. Vällingby kom att bli den stadsdel där ABC-stadens tankar genomfördes mest konsekvent och blev internationellt uppmärksammat. Högdalen och Farsta stod klara 1960 respektive 1961.

Naturlandskapets förutsättningar och olika planeringsideal gjorde att ABC-stadsdelarna kom att skilja sig åt. I Vällingby placerades centrum ovanpå tunnelbanan och en relativt tät, sammanhängande stadsmiljö

Utsnitt av Vällingby. Den första ABC-staden med centralt placerad centrumanläggning och grupper av olika hustyper; höga punkthus och lägre lamellhusbebyggelse. Grönstråk genom bebyggelsen bildar sammanhängande gröna promenader.

■ Byggnad	Ⓒ Centrum	--- Fastighetsgräns
■ Offentlig eller publik verksamhet	Ⓔ Skola	— Spår ovan mark
■ Kvartermark/ fastighet	Ⓙ Pendeltågs- eller järnvägsstation	— Spår under mark
■ Torg eller plats	Ⓣ Tunnelbanestation	— Höjdkurva
■ Park eller grönområde	Ⓛ Spårvägsstation	
■ Vattenyta		

skapades med en park som gränsade till centrumet. Det bilfria centrumet karaktäriserades av låga kommersiella byggnader uppdelade i flera kvarter. Runt centrum placerades bostäder i fallande skala. Farsta och Högdalen planerades däremot i stor utsträckning utifrån bilen som nu var ett allt viktigare transportmedel. Stora parkeringsplatser anlades därför i anslutning till centrum vilket gav stadsdelarna en mer öppen struktur.

Gemensamt för tunnelbanestadsdelarna blev en uppdelning av olika typologier. Högre byggnader placerades närmast centrumanläggningen och tunnelbanestationen, med en succesiv nedtrappning av skalan med grupper av rad- och kedjehus längre ut. Tankegångarna från planeringen av grannskapsenheterna med lamellhus i tre våningar, grupperade kring bostadsgårdar levde kvar. Öppna naturstråk genom bebyggelsen med ett sammanhängande gångvägsystem, skolor, idrottsplatser och parker blev ett vanligt karaktärsdrag.

Under 1950-talets andra hälft skedde en skalförskjutning i nya stadsdelar som Hässelby strand, Fruängen, Rågsved och Hagsätra. Punkthus i 9–16 våningar, placerade i grupper vid centrubildningar och tunnelbanestationer, blev ett vanligare inslag. Ofta markerades höjdryggarna i landskapet genom rader av punkthus. De orienterades i nordost-sydväst för att uppnå största möjliga solljusinfall.

Bilnehavet ökade vid denna tid vilket ställde krav på fler parkeringsplatser. Öppna parkeringsytor anlades därför mellan husen eller i garage i anslutning till infartsgatorna.

Trafiksäkerhetsfrågor uppmärksammades alltmer och det blev vanligare att separera olika trafikslag för att öka tryggheten för gående och cyklister. Angöring med bil skedde ofta via återvändsgator och körbara gångvägar fram till bostadscentréerna.

Bebyggelsens typologier och utformning

Farsta centrum kom att präglas av stor formrikedom och experimenterande med kombinationer av olika fasadmateriell som trä, plåt och puts. Höga ambitioner gällde även gestaltningen av den omkringliggande bostadsbebyggelsen. Fasader i rött tegel var vanligt men det förekom även puts och skivor i fibercement.

Den nya höjdskaalen innebar en förändring av ytterstadens siluett. Från att bebyggelsen hållit sig under trädtopparnas nivå kom nu de höga punkthusen att dominera över landskapet och utgöra viktiga orienteringspunkter i stadsväven, till exempel i Hässelby strand, Farsta strand och Hagsätra.

Byggnadstekniken blev alltmer industrialiserad men medgav ändå ett stort mått av terränganpassning. Platsbyggd stomme i lättbetong var den dominerande tekniken men förtillverkade betongelement blev allt vanligare. Det vanligaste fasadmaterialet var puts men det förekom även tegel.

Taken var platta eller utförda som flacka sadeltak, ofta med uppstickande teknikutrymmen för hissmaskin eller ventilationsanläggning. Grupper av punkthus fick ett enhetligt arkitektoniskt uttryck som kännetecknades av den sena modernismens avskalade formspråk med slätputsade fasader i ljusa grå eller ljust bruna kulörer. Balkongerna var utanpåliggande eller indragna, ofta med fronter i plåt eller betongelement.

Utveckling och förändringar

Tunnelbanestäderna har förnyats i olika omfattning genom kompletteringar med punkthus och lamellhus inom den ursprungliga bebyggelsestrukturen. I början av 2000-talet utvecklades Vällingby och Råcksta genom kompletterande bebyggelse med bostäder. En omfattande ombyggnad av Vällingby centrum genomfördes också med nya lokaler för handel och parkering samt ett glastak över en del av utemiljön. Hänsyn till de kulturhistoriska värdena var central i omvandlingen och tidstypiska byggnadsdetaljer från 1950-talet återskapades. I Råcksta har Vattenfalls före detta kontorsbebyggelse byggts om till bostäder.

Högdalens centrum förnyades och kompletterades under 1980- och 1990-talen. Viss förtätning har också skett med flerbostadshus i stadsdelens centrala delar under 2000-talet. I Farsta centrum genomfördes kompletteringar med nya lokaler för handel under 1990-talet och i början 2000-talet. Centrumanläggningen fick då mer karaktär av inomhusgalleria och är idag ett av söderorts största centrum.

Riksintresseområde för kulturmiljövården

Vällingby/Råcksta är ett riksintresseområde.

Lamellhus i tre våningar med en förhöjd källarvåning eller garage i markplan och grupper av fritt placerade höga punkthus präglar gatubilden. Grön förgårdsmark med enstaka träd skapar gröna gaturum. Entréerna är ofta mot gården.

Höger: I början 2000-talet genomgick Vällingby centrum en omfattande förnyelse med nya byggnader för handel och bostäder.

Nedan: Radhus, ofta väl inpassade i terrängen, placerade längre ut från centrum. Puts, tegel och inslag av trä är vanliga fasadmaterier. Exempel från Vällingby.

Nederst: Under det sena 1950-talet blev höga punkthus vanligare, som här i Hagsätra. Husens anpassning till naturlandskapet är ett tydligt karaktärsdrag.

TUNNELBANESTAD

Ovan: Punkthusen är ofta placerade på höjder vilket gör att de syns på långt håll och får då en skulptural verkan i stadslandskapet.

Nedan: Vällingby centrum med sin varierade bebyggelse och stora utbud av service och kultur. Den cirkelformade markbeläggningen är karakteristisk.

Höger: 1950-talets karakteristiska formspråk återkommer i många av tunnelbanestäderna; grov spritputs, vita fönsteromfattningar och port av ek. Här är balkongräckena av smide med infällda skivor.

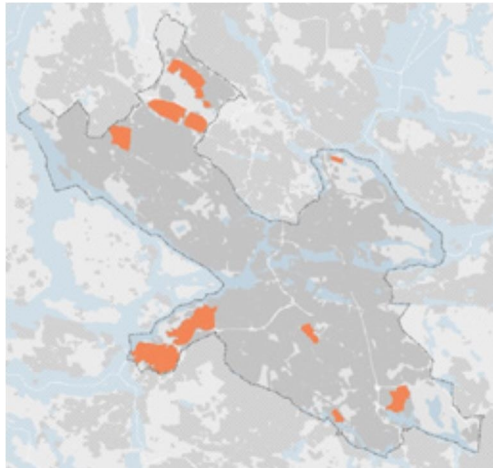

VÄGLEDNINGAR TUNNELBANESTAD

- De gestaltningsmässigt sammanhållna husgrupperna som utgörs av höga punkthus kring centrum, flerfamiljshus i tre till fyra våningar och områden av småhus i stadsdelarnas utkanter ska beaktas liksom punkthusens skulpturala verkan i stadslandskapet.
- Nya byggnader som läggs till i befintlig struktur ska utformas utifrån en samtida tolkning, med stöd av kunskaper om tunnelbanestädernas karaktär och kulturvärden.
- Lokala centrum och centrala stråk bör tillvaratas och utvecklas genom att komplettera med arbetsplatser och nya verksamhetslokaler där så är möjligt. De befintliga lokalerna för handel, verksamheter och kultur bör tas till vara och utvecklas.
- Den gröna karaktären med förgårdsmark i gaturummet och de centrala parkstråkens samband med omgivande grönstruktur som skapar ett nätverk av gröna promenader ska beaktas. Parkeringsytor på förgårdsmark och bostadsgårdar bör undvikas.
- Vid ombyggnader och förändringar ska de ursprungliga husens volym, proportioner och takformer beaktas.
- Vid renoveringar och ombyggnader ska karaktärsskapande material, kulörer, byggnadsdelar och detaljer tillvaratas eller återskapas i så stor utsträckning som möjligt. Förändringar i sammanhållna grupper av småhus bör göras med hänsyn till helheten i gestaltning och utformning.

Skärholmen från öster.
Skärholmens centrum
längst ned till vänster.

Storskalig stadsdel

Akalla, Husby, Hjulsta, Tensta, Rinkeby, Kälvesta, Lappkärrsberget, delar av Gärdet, Drakenberg, Axelsberg, Vårberg, Skärholmen, Sättra, Bredäng, Östberga och Fagersjö

Planmönster och stadsrum

I början av 1960-talet blev bristen på bostäder allt större. Stora markområden köptes in av staden i framförallt nordvästra och sydvästra Stockholm. Utbyggnaden av tunnelbanan tog återigen fart vilket var en förutsättning för den snabba utbyggnadstakten som nu skulle följa. Ett mer storskaligt planmönster underlättade ett mer rationellt byggande. Den industrialisering av byggtekniken som utvecklades i början av 1960-talet fick nu sitt definitiva genombrott.

Den första stadsdelen som planerades i stor skala var Bredäng som började byggas 1962, följt av Sättra. 1965 intensifierades byggandet av bostäder i hela Sverige. För att råda bot på bostadsbristen sattes ett mål om en miljon nya lägenheter fram till 1974 och härmed myntades begreppet miljonprogram. Östbergahöjden, Vårberg, Tensta och Rinkeby är några exempel på stadsdelar från denna tid. Sammanhängande områden uppfördes även i centrala staden, till exempel i kvarteren Drakenberg och Linjalen på Södermalm. En betydande andel av miljonprogramets bebyggelse utgjordes av lamellhus i tre till fyra våningar och av småhus.

De storskaliga stadsdelarna präglades av modernismens idéer om separering av olika funktioner, grönska och en strävan efter ljus och luft i stadsrummen. Områdena kännetecknades ofta av en storskalig enhetlighet och rationalitet genom ett tydligt gestaltungsgrepp. De höga och

Utsnitt av Hjulsta. Rationellt planmönster med lamellhus grupperade kring det lokala centrumet. Skolor är placerade så att de bildar ett centralt stråk genom bostadsbebyggelsen. Angöring sker via ett fåtal matargator. Grönstråk omger bebyggelsen.

■ Byggnad

■ Offentlig eller publik verksamhet

■ Kvartersmark/ fastighet

■ Torg eller plats

■ Park eller grönområde

■ Vattenyta

Ⓢ Centrum

Ⓢ Skola

Ⓢ Pendeltågs- eller järnvägsstation

Ⓢ Tunnelbanestation

Ⓢ Spårvägsstation

--- Fastighetsgräns

— Spår ovan mark

— Spår under mark

— Höjdkurva

fritt placerade punkthusen som var vanliga i början på 1960-talet övergavs. Istället skapades stadsmiljöer med ambitioner om både innerstadens täthet och ytterstadens närhet till naturen. Planmönstret kom att skilja sig åt mellan de olika stadsdelarna. I de tidiga exemplen, som Bredäng, var husen fritt placerade i landskapet medan bebyggelsen i senare byggda stadsdelar, till exempel Husby och Skärholmen, organiserades i striktare kvartersmönster.

Lösningen på trafiksäkerhetsfrågorna blev att separera biltrafiken från gående och cyklister genom att anlägga matargator runt stadsdelarna samt parkeringsanläggningar i anslutning till bostadskvarteren. De bilfria bostadsmiljöerna och centrumanläggningarna kopplades samman genom ett nät av gång- och cykelvägar.

Rationella byggmetoder medförde stora konsekvenser för naturlandskapet vid exploateringen. Naturen blev underordnad bebyggelsen och landskapet omformades. Gatutråd planterades i alléer längs huvudgator och längs parkstråk.

Bebyggelsens typologier och utformning

Bebyggelsen i de storskaliga stadsdelarna varierade och utgjordes delvis av höga skivhus i åtta till tio våningar. Dessa bildade ofta tydliga formationer i stadslandskapet, som i till exempel Akalla och mot trafikleden E 18 i Tensta och Rinkeby. Den vanligaste hustypen var friliggande lameller i två till tre våningar. I till exempel Skärholmen förekom lamellhus i stor omfattning inom halvslutna kvarter och med gemensamma gårdar.

Det byggdes även småhus i stor omfattning. Radhus och kedjehus uppfördes i sammanhållna enheter i stadsdelarnas utkanter efter liknande trafiksystem som områdena med flerbostadshus. Exempel på detta finns i Akalla och Sättra. I början av 1970-talet blev det allt svårare att hyra ut bostäder i flerfamiljshus och efter växande kritik mot storskalig bebyggelse ökade andelen av småhus i bostadsproduktionen. Stora enheter av enbart småhusbebyggelse kom då att bilda egna stadsdelar, som i Kälvesta.

Det rationella och industriella byggandet avspeglades i arkitekturen genom enkel och stram gestaltning. Loftgångshuset introducerades nu efter förebilder från Europa. Förutom de produktionstekniska och ekonomiska fördelarna med att koppla fler lägenheter via färre trapphus, skulle loftgången underlätta möten mellan de boende och främja den sociala gemenskapen.

Flerbostadshusens fasader slätputsades ibland i varma kulörer som i delar av Tensta, Akalla och Husby eller i ljus gråa eller gula nyanser som i Skärholmen. Det förekom även synliga betongelement med ibland frilagd ballast. Betongelementens skarvar lämnades ofta synliga och utgjorde då en del av fasadens gestaltning. Platta tak eller svagt lutande sadeltak gav

en enhetlig siluett. Småhusens utformning var mer varierad och det förekom ofta en blandning av olika fasadmaterial som tegel, trä och skivor.

Färgsättningen var noga komponerad och enhetlig men kunde variera mellan olika kvarter eller områden. Taken var ofta platta eller utformade som svagt lutande pulpettak.

Den svenska bostadsforskningen var framstående och omsorgen om de enskilda bostädernas planlösningar var stor. Goda ljusförhållanden och funktionalitet var ledord.

Utveckling och förändringar

Under 2000-talet har de storskaliga stadsdelarna kompletterats med radhus och flerbostadshus inom den ursprungliga planstrukturen, till exempel i Tensta, Rinkeby och Östberga. I flera stadsdelar har centrumen rustats upp och förtätats med bostäder. Rinkeby centrum har förnyats genom nya butikslokaler längs Rinkebystråket och Rinkeby allé har byggts om och kopplats genom en bro till Ursvik i Sundbyberg.

Lamellhus i två till tre våningar är vanligt. Ett system av gångvägar knyter ihop bostadsgårdarna.

Radhusområdena planerades efter samma grundprincip som flerbostadshusen; rätvinkligt placerade huslängor kring en gemensam gård och bilarna separerade från gående och cyklister.

Stora sammanhållna områden av radhus och kedjehus med enhetlig gestaltning byggdes under denna tid, till exempel i Kälvesta. Den liggande träpanelen och sadeltaken ger området en egen identitet.

Bebyggelsen utgörs av samlade grupper med olika hustyper; höga skivhus och lamellhus frött placerade i landskapet som till exempel i Bredäng.

Ovan: De storskaliga stadsdelarna har kompletterats med ny bebyggelse både inom den befintliga bebyggelsestrukturen och i utkanterna. Längs Tensta allé har de befintliga skivhusen byggts till. Lokaler har inrymmts i bottenvåningarna och skapat en mer livaktig gatumiljö.

Nedan: Trafiksäkerheten prioriterades högt vid denna tid. Bilarna separerades från gående och cyklister vilket styrde utformningen av gaturummen. Här ett exempel från Tensta.

Höger: Byggnadstekniken rationaliserades genom industritillverkade byggnadsdelar i betong. Tekniken blev en del av den arkitektoniska gestaltningen som till exempel den här trappan som markerar bostadshusets entré.

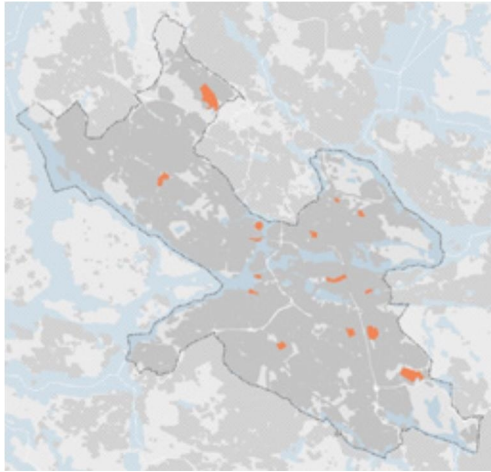

VÄGLEDNINGAR STORSKALIG STADSDEL

- De gestaltningsmässigt sammanhållna husgrupperna som utgörs av skivhus i sex till tio våningar, lamellhus i tre till fyra våningar och områden av småhus i stadsdelarnas utkanter ska beaktas.
- Nya byggnader som läggs till i befintlig struktur ska utformas utifrån en samtida tolkning, med stöd av kunskaper om de storskaliga stadsdelarnas karaktär och kulturvärden.
- Vid förändringar i de storskaliga stadsdelarna ska möjligheter att för-ena trafiksäkra miljöer med ökad trygghet och orienterbarhet i stads-rummet eftersträvas.
- Lokala centrum och centrala stråk bör tillvaratas och utvecklas genom att komplettera med nya verksamhetslokaler för att skapa förutsätt-ningar för fler arbetsplatser. Befintliga lokaler för handel, verksamheter och kultur bör tas till vara.
- Den gröna karaktären med parkstråkens samband med omgivande grönstruktur som skapar ett nätverk av gröna promenader ska beaktas.
- Vid ombyggnader och renoveringar ska karaktärsskapande material, kulörer, byggnadsdelar och detaljer tillvaratas eller återskapas i så stor utsträckning som möjligt. Förändringar i sammanhållna grupper av småhus bör göras med hänsyn till helheten i gestaltning och utformning.

Dalen från sydost.
Längst upp till vän-
ster Tele2 arena och
Nynäsvägen.

Tät stadsenklav

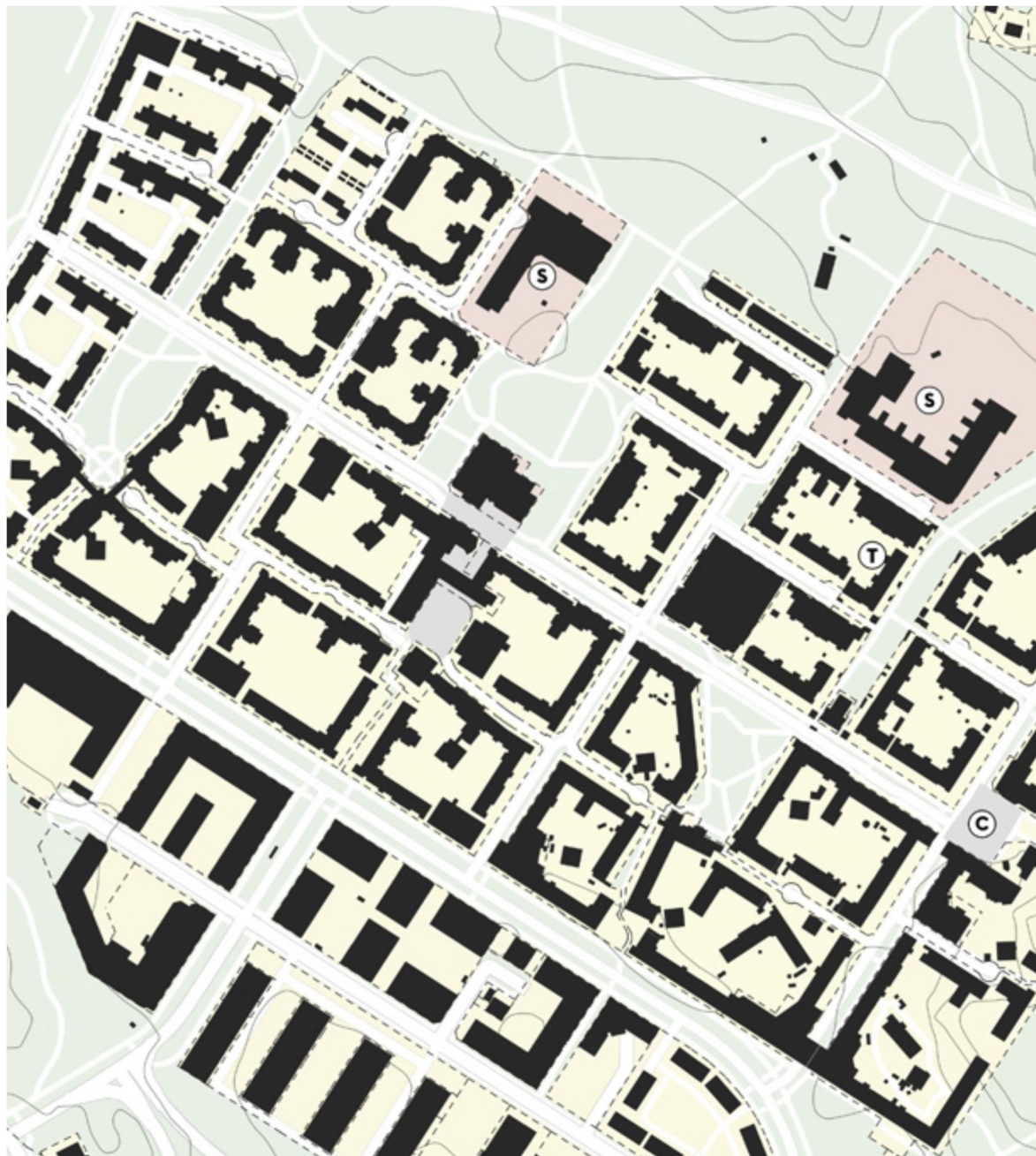
Del av Kista, Beckomberga, Minneberg, Tranebergs strand, del av Ruddammen, Starrbäcksängen, Sankt Eriksområdet, Södra station, Norra Hammarbyhamnen, Ekensberg, Hägerstenshamnen, Dalen och Skarpnäck

Planmönster och stadsrum

Efter kritik mot det storskaliga och industrialiserade byggandet inleddes en ny stadsbyggnadsepok i slutet av 1970-talet. Samtidigt ökade behovet av större lägenheter efter miljonprogramårens stora andel trerummare. I Kista uppfördes en ny stadsdel med varierande utformning av bebyggelsen och i Dalen skedde en återgång till mer traditionellt formade halvslutna kvarter. Under de följande åren byggdes ett antal enhetligt formade stadsdelar på mark som tidigare utnyttjats för spårområde, industri eller upplag, som i till exempel Minneberg och Södra station.

Områdena planlades som täta enklaver efter ett tydligt och hårt styrande planmotiv, till stor del utan att ta hänsyn till omkringliggande stadsstruktur. Bebyggelsen organiserades i halvslutna kvarter kring gemensamma gårdar och husen placerades ofta i gatulivet vilket skapade täta gaturum. Ett nytt inslag var att exploateringen av flera områden gjordes i olika etapper, fördelade på olika byggaktörer. Det gav stadsdelarna en variation både i gestaltningen av enskilda byggnader och i upplåtelse- och boendeformer som i till exempel Södra stationsområdet.

Trafiksepareringen var fortfarande till viss del styrande i planeringen vilket resulterade i långa sammanhängande gångstråk som förband

Utsnitt av Skarpnäck. Tät bebyggelse i halvslutna kvarter kring gemensamma gårdar. Torg och parker längs den centrala huvudgatan. Skolorna är placerade i anslutning till det omgivande grönområdet.

■ Byggnad	Ⓒ Centrum	--- Fastighetsgräns
■ Offentlig eller publik verksamhet	Ⓔ Skola	— Spår ovan mark
■ Kvartermark/ fastighet	Ⓙ Pendeltågs- eller järnvägsstation	— Spår under mark
■ Torg eller plats	Ⓣ Tunnelbanestation	— Höjdkurva
■ Park eller grönområde	Ⓛ Spårvägsstation	
■ Vattenyta		

bostadskvarteren. Parkeringen löstes i separata parkeringshus i stadsdelarnas utkant eller som stora öppna ytor i bebyggelsestrukturen.

Parker och bostadsgårdar nyplanterades med tät växtlighet, ofta i strikta former. I gaturum och på förgårdar planterades träd. På gårdarna som ofta fick en halvprivat karaktär, anlades stora gräsmattor, buskar och små parkträd.

Bebyggelsens typologier och utformning

Stadsbilden i de olika stadsdelarna skiljer sig åt men gemensamt är bebyggelsens utformning med en variation i skala men med ett i övrigt likformigt formspråk. Skarpnäck, till exempel, karakteriserades av det röda teglet som förstärkte stadsdelens kompakta struktur. Variation skapades genom olika byggnadshöjder och till synes sporadiskt placerade balkonger.

Utformningen av Minneberg och Södra station präglades tydligt av postmodernismens förhållningssätt – att inspireras av och låna element ur arkitekturhistorien, till exempel klassicismens symmetriskt uppbyggda fasader, pelare och fönsterindelning. Putsen kom här att dominera som fasadmateriäl och färgsättningen var tidstypisk med ljusa gula och ljusa röda kulörer.

Utveckling och förändringar

Karaktären av färdigplanerade helheter efter strikta gestaltungsprinciper har medfört att de täta stadsenklaverna i huvudsak är oförändrade inom planstrukturen. Från början av 2000-talet har Beckomberga och Starrbäckssängen kontinuerligt kompletterats med nya bostäder i anslutning till den ursprungliga bebyggelsen.

Täta stadsrum.

Husen är placerade i gatulinjen eller med en smal förgård mot gatan vilket skapar täta stadsrum. Huvudgatan markeras med alléträd.

Ovan: Under 2010-talet har Tranebergs strand och Alvik för-tätats med bostäder. Ett högt hus markerar det lokala centrumet.

Nedan: En tydlig gestaltningsidé skapar en enhetlig

och sammanhållen karaktär. I Minneberg utgör en park eller vatten fondmotiv i gatrummen och husen är gestaltade i ett tillbakablickande formspråk. De synliga elementfogarna är en konsekvens av

den rationella byggtekniken med förtillverkade moduler.

Höger: Symmetri och formrikedom i fasadgestaltningen var vanligt under 1980-talet. Här entrén till Stockholms södra.

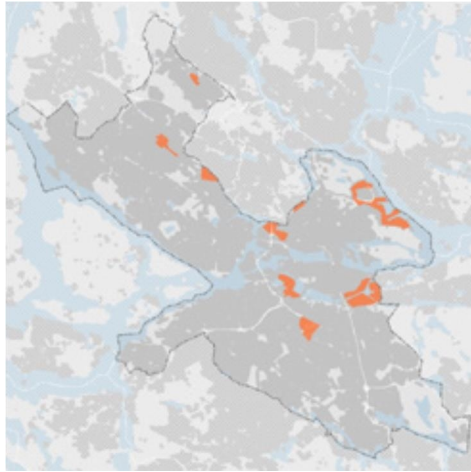

VÄGLEDNINGAR TÄT STADSENKLAV

- Den sammanhängande utformningen utifrån en tydlig gestaltningsidé vad gäller planmönster med axlar i gatustrukturen, tydliga bebyggelsefronter mot vattenrummen och kvartersindelningen ska beaktas.
 - Nya byggnader som läggs till i befintlig struktur ska utformas utifrån en samtida tolkning, med stöd av kunskaper om de täta stadsenklavernas karaktär och kulturvärden.
 - Kompletteringar med nya verksamhetslokaler i strategiska lägen, vid centrala stråk och offentliga rum bör eftersträvas för att skapa förutsättningar för utökad närservice. Omvandling av lokaler till bostäder bör undvikas.
 - Vid ombyggnader och förändringar ska de ursprungliga husens volym, proportioner och takformer beaktas. Förändringar av bebyggelsefronter i vattennära lägen och mot parker och grönområden bör ske samordnat.
 - Vid renoveringar och ombyggnader ska karaktärskapande material, kulörer, byggnadsdelar och detaljer tillvaratas eller återskapas i så stor utsträckning som möjligt.
-

Hammarby sjöstad
från öster. Sickla udde i
förgrunden.

Ny kvartersstad

Del av Kista, Annedal, Bromstensstaden, Hagastaden, Hornsberg, Norra Djurgårdsstaden, Hammarby sjöstad, Liljeholmen/Årstadal och Årstafältet

Planmönster och stadsrum

Från 1960-talet fram till mitten av 1980-talet skedde en utflyttning från centrala Stockholm. Det berodde främst på att nya stadsdelar byggdes men även på att kommunikationerna till grannkommunernas expanderande villaområden förbättrades. Vid 1980-talets slut började allt fler åter att efterfråga centrala stadens närhet till service, arbetsplatser och kultur. Den ökade efterfrågan på bostäder gjorde att det nu blev ekonomiskt lönsamt att avveckla verksamhetsområden strax utanför innerstaden, som vid den här tiden hunnit bli omoderna och ofta en belastning för miljön.

Lugnet vid Hammarby sjö kom att bli det första stora stadsutvecklingsområdet följt av Årstadal i Liljeholmen och Hornsberg på västra Kungsholmen. Stadsbyggandet utvecklades nu mot ett mer integrerat gatunät med halvslutna kvarter med öppningar mot vattnet eller mot en park. Samordnade bebyggelsefronter mot vattenrummen och sammanhängande parkstråk var vanligt. Likaså att gatorna fick fonder av vatten eller grönska.

Under början av 2000-talet blev den traditionella kvartersstaden ett allt vanligare stadsbyggnadsideal. Det avspeglade sig i mer slutna kvarter med tydligare gränser mellan privat och offentlig mark, som på västra Kungsholmen och i Annedal. I takt med ett ökat bostadsbehov har exploateringsgraden successivt ökat genom åren vilket till exempel avspeglar sig i att antalet våningar generellt har ökat. Flera höga hus har byggts som

Utsnitt av Hammarby sjöstad. Tätt bebyggelse i halvslutna kvarter som öppnar upp sig mot parker och det omgivande vattnet. Central bred huvudgata. Genomgående parkstråk ger bostadsnära grönytor. Skolan är centralt placerad invid en park.

■ Byggnad	Ⓒ Centrum	--- Fastighetsgräns
■ Offentlig eller publik verksamhet	Ⓔ Skola	— Spår ovan mark
■ Kvartermark/ fastighet	Ⓙ Pendeltågs- eller järnvägsstation	— Spår under mark
■ Torg eller plats	Ⓣ Tunnelbanestation	--- Höjdkurva
■ Park eller grönområde	Ⓛ Spårvägsstation	
■ Vattenyta		

solitärer om 20 till 24 våningar, bland annat på västra Kungsholmen och i Liljeholmen där byggnaderna står som accenter i stadslandskapet och delvis förändrat Stockholms siluett.

En blandning av bostäder, service och handel för att skapa en levande stadsmiljö och tillgång till stadskvaliteter tidigt i utbyggnadsskedet har varit en gemensam nämnare för den nya kvartersstaden. Lokaler för olika verksamheter planerades därför in i bottenvåningarna längs centrala stråk och huvudgator. Ett mål har även varit att integrera stadsdelarna med arbetsplatser för att få fungerande stadsmiljöer på lång sikt. Frågor som social integration, trygghet och jämställdhet har även lyfts tidigt i stadsbyggnadsprocessen.

Bebyggelsens typologier och utformning

I de tidiga utbyggnadsetapperna präglades arkitekturen av tydliga influenser från 1930-talets modernistiska stilideal. Enhetlighet i byggnadsdetaljer, material och färgsättning skapade en sammanhållen stadsbild. Slätputsade fasader i ljusa kulörer i brutet vitt och gult, fönsterband och stora glaspardier samt flacka tak blev utmärkande karaktärsdrag. Under senare år har en utveckling skett mot ett mer varierat formspråk och en större blandning av byggnadsvolymer, hushöjder, fasadmaterial och kulörer. Det har inneburit att den enskilda byggnadens framtoning har getts större betydelse än ett områdes sammanhållna gestaltning.

Ökade energikrav och miljöhänsyn har gjort allt större avtryck i gestaltningen. Miljötekniska lösningar som solpaneler, gröna fasader och tak har integrerats i arkitekturen och gett nya uttryck. Dagvattenlösningar har använts som element i gestaltningen och integrerats i stadsrummet.

Gaturummen formas av tät bebyggelse i sex till sju våningar och gatuträd planterade i infiltrationsbäddar som tar hand om dagvattnet.

Ovan: Entréerna är ofta en del av sockelvåningen och markeras med paneler av ek och stora glasytor.

Nedan: Vid gator med ett lugnare tempo är bostäderna placerade en halv våning över gatan. Planterade infiltrationsbäddar ger gaturummen en grön

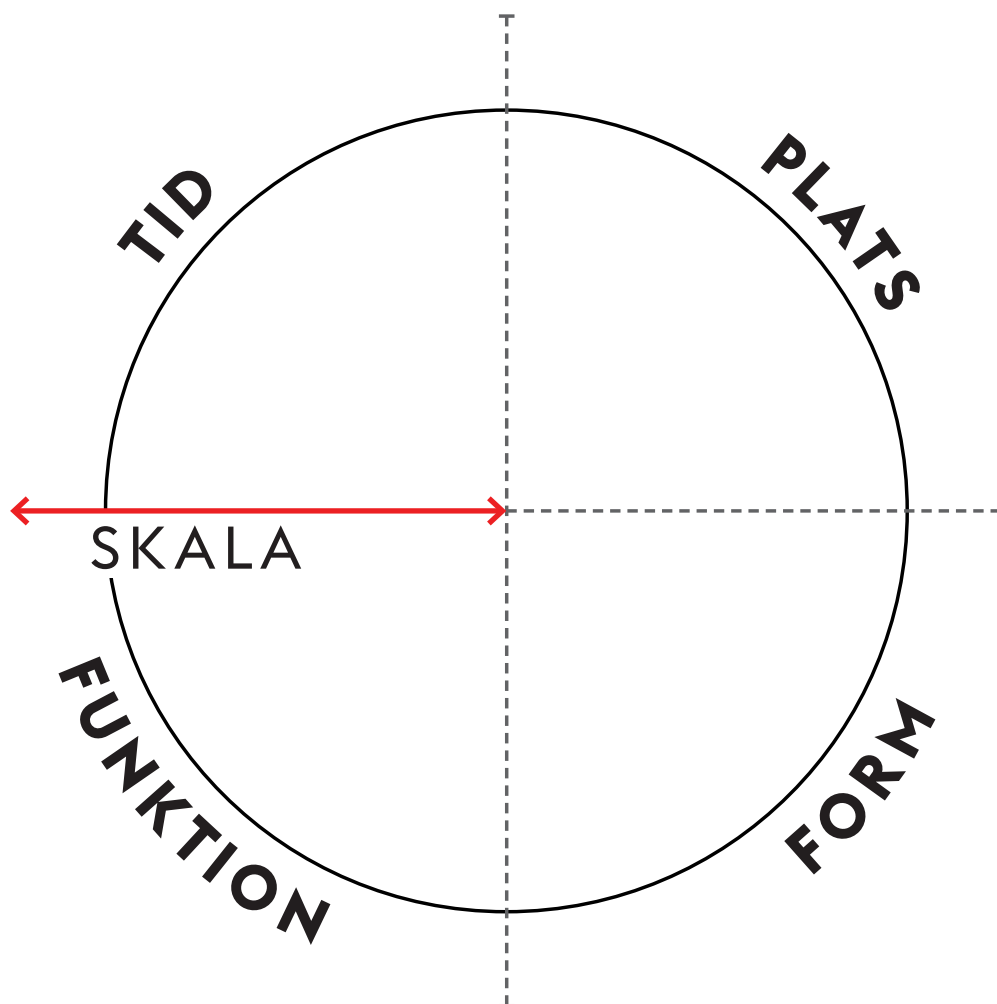
karaktär. Exempel från Henriksdalshamnen i Hammarby sjöstad.

Höger: Gatubilden karakteriseras av variation i hushöjder, material och kulörer som här i Annedal. Lokaler i bottenvåningarna vid torg och centrala stråk skapar förutsättningar för ett levande stadsliv.

VÄGLEDNINGAR NY KVARTERSSTAD

- Utvecklingen av nya stadsmiljöer ska göras med utgångspunkt ur plats-specifika natur- och kulturvärden samt med stöd av kunskap om den omgivande bebyggelsens karaktär. Bebyggelsefronter mot omgivande vattenrum, parker och grönområden bör utformas samordnat.
 - För att skapa en rumsligt integrerad stad ska tillgången till mötesplatser som torg och parker säkerställas i planeringen. Fysiska barriärer, till exempel trafikleder och spårområden, bör överbryggas så långt som möjligt.
 - Närheten till service ska tillgodoses genom att lokaler för verksamheter placeras i strategiska lägen och vid centrala stråk.
 - Lösningar för att främja ett klimat- och kretsloppsanpassat stadsbyggande kan integreras i gestaltningen av de offentliga rummen, kvartersstrukturen och enskilda byggnader. Det kan till exempel vara åtgärder för omhändertagande av dagvatten som tillför nya kvaliteter i stadsrummet eller tekniska lösningar som solpaneler samt gröna fasader och tak som integreras i arkitekturen och skapar nya uttrycksmöjligheter.
 - Byggnader och offentliga rum bör utformas med en tålig arkitektonisk gestaltning som medger utvecklad användning och uppdatering av tekniska lösningar.
-

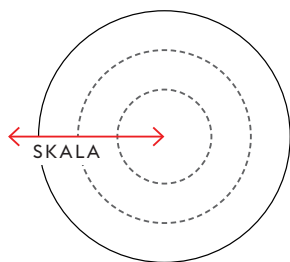
Verkt yg för stadens gestaltning

När Stockholm växer ska arkitekturen bidra till att förbättra stadsmiljön i alla delar av staden. Förändringar, förnyelse och kompletteringar ska göras utifrån kunskap om Stockholms olika stadsbyggnadskaraktärer. Ny byggnation ska beakta platsens förutsättningar och gestaltas utifrån en helhetssyn där alla skalor samspelar.

Verktøyet bygger på fyra teman där frågeställningar lyfter fram arkitekturens och stadsbyggnadsprocessens potential genom att undersöka och tydliggöra hur det planerade, men ännu inte byggda, kan gestaltas. Det blir ett stöd för att formulera projekts inneh ll och verkan för att skapa ökad förståelse, samsyn och gemensam målbild.

Genom att kombinera frågeställningarna med byggnadsordningens inneh ll skapas en förståelse för projektets förutsättningar och möjligheter. Frågorna blir ett stöd i dialogen mellan stadsbyggnadsprocessens olika aktörer och kan användas i projektets alla faser, i startskedet för att göra analyser och etablera målbilder och i senare skeden f r uppföljning och kvalitetssäkring.

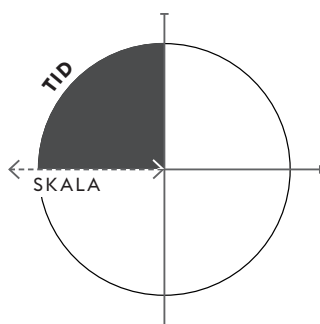
Inom verkt yet s teman, tid – plats – form – funktion, ställs frågorna i relation till stadens och projektens olika skalor.

Skala

Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från staden som helhet till detalj.

I stadsbyggnadsprojekt behövs förståelse för stadens alla skalor. Projektet ska gestaltas i relation till stadslandskapet, stadsbyggnadskaraktärerna, närliggande bebyggelse samt de specifika egenskaperna i den lokala miljön. Den arkitektoniska idén ska genomsyra byggnadernas alla skalor, från relationen till stadslandskapet, byggnaders volymhantering, till fasadkomposition, material, kulör och detaljer.

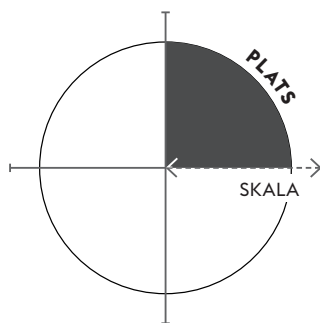

Tid

Det byggda ska ta stöd av kunskap om historien, spegla samtiden och planeras för framtida behov.

Genom att väga in ett tidsperspektiv skapas en större förståelse för hur tid präglar staden. Kunskap om hur staden växt fram, och ett medvetet förhållningsätt till hur vi bygger och gestaltar staden idag, utgör en grund för hur samtida projekt kommer att verka över tid och bidra till framtidens Stockholm.

- Hur förhåller sig projektet till Stockholms historiska utveckling?
- Hur formas projektet av vår samtid, regler, ekonomi, miljö och arkitektoniska ideal?
- Hur kommer projektet åldras och fungera för framtida behov?

Plats

Det byggda ska utformas med stöd av kunskap om den specifika platsen och om Stockholms karaktärsdrag.

Genom kunskap om Stockholms stadslandskap skapas en förståelse för relationen mellan natur och bebyggelse och hur denna bidrar till stadens unika karaktär. Stockholms bebyggelse är avläsbar som helhet i siluetter och vyer, men också som en mångfald av karaktärsfulla stadsdelar. När staden utvecklas och förnyas behövs ett tydligt förhållningssätt till topografi, befintlig stadsbyggnadsstruktur och bebyggelse. Det krävs även en medveten hållning till stadens rum, gator, torg, parker, naturmark och vattnet.

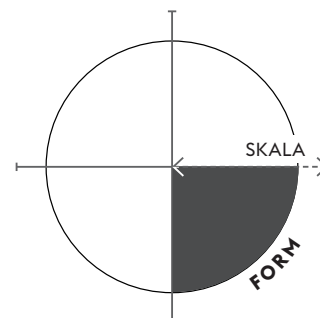
- Vilken betydelse har projektet i stadens siluett?
- Hur förhåller sig projektet till stadslandskapet och omgivande stadsbyggnadskaraktärer?
- Hur förhåller sig projektet till omgivande bebyggelse och stadsrum?

Form

Arkitekturen ska uttrycka sin samtid, utvecklas med stöd av Stockholms karaktär och kunna beskrivas som idé.

En arkitektonisk idé formulerar intentionen med gestaltningen av ett stadsrum, landskapsrum eller en byggnad – de värden som skapas och de förhållningssätt som bidrar till omgivningen. Arkitekturen ska oavsett om den inordnar sig eller kontrasterar med omgivande bebyggelse ha en tydlig roll i den samlade kompositionen. Idén ska beskriva hur rumsliga relationer och typologi tillsammans utgör en medveten helhet utifrån de skalor den upplevs i.

- Hur beskrivs projektets arkitektoniska idé i förhållande till helhetsupplevelsen av Stockholm och stadens karaktär?
- Hur beskrivs projektets arkitektoniska idé i förhållande till stadslandskapet och intilliggande stadsbyggnadskaraktärer?
- Hur genomförs den arkitektoniska idén i byggnadens alla delar i volymhantering, konstruktion, fasadkomposition, material, kulör och detaljer?

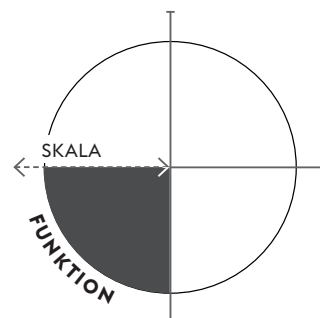

Funktion

Det byggda ska användas som verktyg för att bidra till att lösa samhällets behov och tillföra staden kvaliteter med människan som utgångspunkt.

Rätt funktion på rätt plats kan förbättra flöden och rörelsemönster samt skapa nya miljöer där funktionen bidrar till helhetsupplevelsen med ökade stadskvaliteter som resultat.

- Hur bidrar projektet till att öka Stockholms stadskvaliteter med människan som utgångspunkt?
- Hur bidrar funktionen till omgivande bebyggelse och stadsrum?
- Hur utformas bebyggelsen och stadsrummen i förhållande till dess funktioner och innehåll?

Hornsbergsstrand vid
Ulvsundasjön är ett av
de senaste stadsut-
vecklingsområdena.
Här har ett före detta
verksamhetsområde
omvandlats till stads-
bebyggelse med
bostäder, service och
arbetsplatser. Minne-
berg i bakgrunden.

Litteraturlista

Andersson, Thorbjörn (2000). **Utanför staden: parker i Stockholms förorter**. Stockholmia Förlag.

Bedoire, Fredric (2015). **Den svenska arkitekturens historia 1800–2000**. Norstedts förlag.

Bergman, Anna och Ek, Erica m.fl. (2014). **Alla tiders Stockholm. Riksintressen för kulturmiljövården**. Stockholmia Förlag och Länsstyrelsen Stockholm.

Björk, Cecilia och Reppen, Laila (2016). **Arkitekturdetaljer i flerbostadshus 1880–1980**.

Björk, Cecilia, Nordling, Lars och Reppen, Laila (2009). **Så byggdes villan**. Svensk byggtjänst.

Björk, Cecilia, Reppen, Laila och Kallstenius, Per (2013). **Så byggdes husen**. Svensk byggtjänst.

Björk, Cecilia, Reppen, Laila och Nordling, Lars (2012). **Så byggdes staden**. Svensk byggtjänst.

Björk, Cecilia och Reppen, Laila (2016). **Tidstypiskt**. Svensk Byggtjänst.

Boverket (2016). **Rätt tätt. En idéskrift om förtätning av städer och orter**.

Caldenby, Claes och Eriksson, Eva m.fl. (1998). **Att bygga ett land**. Byggforskningsrådet.

Cramér, Margareta (1980). **Färg på fasader i Stockholm**. Utdrag ur Stadsvandringar/Stockholms stadsmuseum.

Dufwa, Arne (red.) (1985). **Trafik, broar, tunnelbanor och gator**. Stockholms tekniska historia 1. Liber Förlag.

Ericson Wolke, Lars (2001). **Stockholms historia under 750 år**. Historiska Media.

Europarådet (2004). **Europeiska landskapskonventionen**. Ratificerad av Sverige 1 maj 2011.

Friman, Helena och Söderström, Göran (2008). **Stockholm: en historia i kartor och bilder**. Wahlström & Widstrand Förlag.

Garnet, Jan (1998). **Stockholmsnatt**. Stockholms stadsmuseum.

Hall, Thomas (1999). **Huvudstad i omvandling: Stockholms planering och utbyggnad under 700 år**. Sveriges Radio.

Hallerdt, Björn (red.) (1992). **Stockholms tekniska historia, del V. Ljus, kraft, värme**. Stockholmsmonografier.

Hultin, Olof, Johansson, Bengt O H, Mårtelius, Johan och Waern, Rasmus (2009). **Guide till Stockholms arkitektur**. Arkitektur Förlag.

Jermsten, Elisabeth, Mandén-Örn, Kerstin och Wisth, Britt (2005). **Stockholm utanför tullarna: nittiosju stadsdelar i ytterstaden**. Stockholmia Förlag.

Johansson, Ingemar (1987). **Storstockholms bebyggelsehistoria: markpolitik, planering och byggande under sju sekler**. Gidlund Förlag.

Kallstenius, Per (2010). **Minne och vision: Stockholms stadsutveckling i dåtid, nutid och framtid**. Max Ström förlag.

Kallstenius, Per och Wikström, Jeppe (2018). **Stockholm: Vattnet, öarna och staden**. Max Ström förlag.

Lepasoon, Urve (2006). **Byggnaders särdrag**. Boverket.

Lundevall, Peter (2006). **Stockholm: Den planerade staden**. Carlssons förlag.

Samfundet S:t Eriks årsbok 2006. **Sjöfartsstaden Stockholm**.

Samfundet S:t Eriks årsbok 2009. **Stockholm: Den gröna storstaden**.

Samfundet S:t Eriks årsbok 2017. **Parkstaden. Stockholms landskap och stadens rum**.

Sidenbladh Göran. **Planering för Stockholm 1923–1958**. Stockholmia förlag.

Stockholms stad (2010). **Promenadstaden översiktsplan för Stockholm**.

Stockholms stad (2018). **Översiktsplan för Stockholms stad**.

Stockholms stad. **Riksintressen enligt miljöbalken**. Bilaga till Översiktsplan 2018.

Stockholms stad. **Stockholms byggnadsordning. Ett förhållningssätt till stadens karaktärsdrag**. Utdrag ur Stockholms översiktsplan 1999. Antagen av kommunfullmäktige 4 oktober 1999.

Stockholms stad och Solna stad (2006). **Historiska landskap. Nationalstadsparken Ulriksdal – Haga – Brunnsviken – Djurgården**.

Stockholms stad. **Översiktsplan för Nationalstadsparken. Stockholmsdelen**. Antagen av kommunfullmäktige 20 april 2009.

Stockholms stad (2017). **Grönare Stockholm: Riktlinjer för planering, genomförande och förvaltning av stadens parker och naturområden**.

Stockholms stad (2018). **Strategi för offentliga rum**. En del av framkomlighetsstrategin.

Unesco (2011). **Rekommendation om det historiska urbana landskapet**.

Webbplatser:

Digitala stadsmuseet:

digitalastadsmuseet.stockholm.se

Miljöbarometern:

miljobarometern.stockholm.se/

PBL kunskapsbanken:

boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/

Riksintressen för kulturmiljövården: raa.se/

samhallsutveckling/riksintresse-for-kulturmiljovarden/

Stadsmuseets kulturhistoriska klassificering:

stadsmuseet.stockholm.se/om-hus2/klassificering-och-k-markning/stadsmuseets-kulturhistoriska-klassificering/

Statistik, Stockholms stad: statistik.stockholm.se

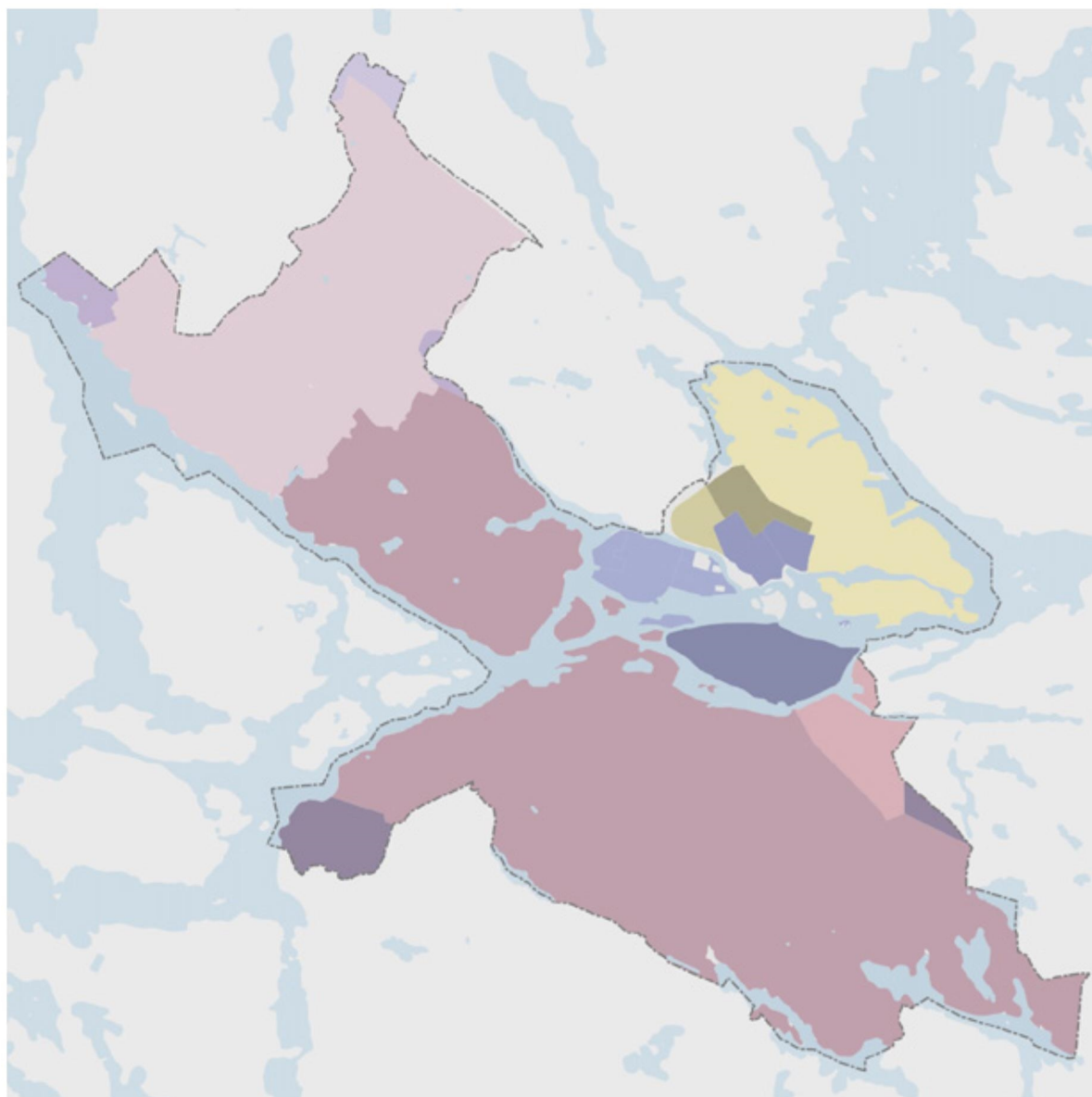
Stockholmskällan: stockholmskallan.stockholm.se

Sveriges geologiska undersökning: sgu.se

Översiktsplan för Stockholms stad: stockholm.se/oversiktsplan

Fotografer:

XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX
XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX
XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX
XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX
XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX XXXXXXXX
XXXXXXXX

Markförvärv i Stockholms stad.

Stockholms stadsbyggnads- karaktärer

- Medeltida stad
- Stenstad
- Äldre förstad
- Villastad
- Trädgårdsstad
- Småstugeområde
- Stenstadens krans
- Smalhusstad
- Grannskapsenhet
- Tunnelbanestad
– ABC-stad
- Tunnelbanestad
– punkthus
- Storskalig stadsdel
– gruppbyggda småhus
- Storskalig stadsdel
– lamell- och skivhus
- Tät stadsenklav
- Ny kvartersstad
- Övrigt

